

Miért is olyan félelmetes a társadalmak számára az, ha az emberek tovább élnek?

(Az időskori egyenlőtlenségekről és a legnagyobb egyenlőtlenségi tényezőről: a halálról...)

Krémer Balázs

kremer.balazs@arts.unideb.hu

Beérkezés: 2012. 09. 29.

Átdolgozott kézirat beérkezése: 2012. 12. 10.

Elfogadás: 2012. 12. 17.

ÖSSZEFOGLALÓ: 2012, az idősök nemzetközi éve alkalmából számos tanulmány jelent meg az idősödés szociológiai és társadalompolitikai kérdéseiről, ezen belül is a két legjelentősebb közpolitikai rendszerről, a nyugdíjak és a tartós ápolás-gondozás (*Long-Term Care*) kérdéséről. Magyarországon az idősödés ügye nem vált vezető témává sem a tudományos, sem a szélesebb körű nyilvánosság előtt – noha a nyugdíjreformok ügye folyamatosan vezető politikai kérdés volt az elmúlt évtizedben. A tanulmány kísérletet tesz arra, hogy a hazai nyugdíjak kérdését részben a jövedelemegyenlőtlenségekre gyakorolt hatásuk alapján értékelje, figyelembe véve némely nemzetközi adatokat is. Módszertani újdonságként a tanulmány vizsgálja a halálozási (és az abból számolt várható élettartam-) adatokat is, és e tényezők figyelembevételével kísérletet tesz annak kimutatására és megmagyarázására, hogy a nyugdíjak – a szokásos vélekedésekkel ellentétben – miképpen járulnak hozzá a háztartások jövedelemegyenlőtlenségeinek növeléséhez.

KULCSSZAVAK: idősödés, nyugdíj, várható élettartam, nyugdíj- és háztartásjövedelem-egyenlőtlenség, jövedelemátcsoportosítás

Ez az írás egy hosszabb tanulmány részének átdolgozása, amely tanulmány részletebben tekinti át mindazt, ami a címben jelzett szorongások mögött állhat. Teller Ede atomfizikus mondta a radioaktivitással kapcsolatban azt, hogy az emberek leginkább attól félnek, amit nem ismernek. (A 19. század embere éppúgy félt az elektromosságtól, mint ahogyan a 20. századé a radioaktivitástól...) Az időskortól leginkább azért félünk, mert nem tudjuk, nem ismerjük a hatásait, következményeit.

Ennél talán rosszabb is a helyzet: azt sem tudjuk, amit éppen ismerhetnénk, ha nem munkálkodnának erős társadalmi érdekek az ismeretek elfojtása érdekében. Ebben az írásban tehát az elfojtott, ámde elvileg ismerhető hatásokról, az időskor társadalmi egyenlőtlenségeiről és ezen egyenlőtlenségek okai között azok legjelentősebbjéről, a halál társadalmi egyenlőtlenségeiről lesz szó. Igyekezni fogok bemutatni, hogy ezek az egyenlőtlenségek lényegesen nagyobbak annál, mint amit feltételezni szokás róluk. Az egyenlőtlenségek érzékelését nehezíti azok „paradox természete”: az időskori jövedelmi egyenlőtlenségek pl. igen kicsik, miközben az abban kimutatható

különbségek, hogy az emberek mennyi pénzt kapnak életük során nyugdíjként, igen nagyok. Ugyancsak meglepően nagy a nyugdíjak hozzájárulása az átfogó jövedelmi egyenlőtlenséghez – miközben kicsik a nyugdíjak egyenlőtlenségei.

Előre jeleznem kell: az elfojtottság azt is jelenti, hogy számos adat nem ismert vagy legalábbis nem publikált e körben, és alig állnak rendelkezésre nemzetközi összehasonlításra alkalmas adatok. Emiatt elsősorban magyar adatokkal fogunk dolgozni, amelyek olykor nem a legfrissebbek, olykor nemzetközi adatközlésből visszszámolt becslések, és elsősorban a jövedelmek egyenlőtlenségéről, azaz a nyugdíjrendszer egyenlőtlenségéről szólnak. (Azaz itt most nem elemezzük az idősellátás más rendszereinek, pl. a tartós ápolás és gondozás rendszereinek társadalmi egyenlőtlenségeit.) Mindez azt is jelenti, hogy eljárásaink leginkább sejtéseket fejtenek ki, amelyek igazolására részletesebb adatokra és azok részletesebb statisztikai elemzésére is szükség lenne. E helyről tehát a felszólítás az olvasónak: tessék állításaimat kétellyel fogadni, és azoknak megpróbálni utánajárni.

Az időssek nemzetközi éve

2012 elvileg az idősök nemzetközi éve. Ebből az alkalomból a jelentősebb nemzetközi szervezetek (így az ENSZ és szervezetei, az EU, az OECD) adatokban igen gazdag elemzéseket tettek közzé az idősödés demográfiai trendjeiről és a demográfiai folyamatok eddigi és várható hatásairól.

Az öregedés, vagyis – a politikailag korrekt fogalmat használva – az „idősödés” kérdése csak a '90-es évek elejétől vált a társadalomtudományi és közpolitikai elemzések és stratégiák kiemelt témájává. Ebben elsősorban az alább vázolt demográfiai tendenciák némiképp kétségbeesett felismerése volt a meghatározó. Az azóta eltelt időszak könyvtárnyi irodalommal gazdagította a téma szakirodalmát, amelyek közül nehéz csupán néhányat kiemelni.

A későbbiekben elsősorban a nemzetközi szervezetek (OECD, EU, Világbank) elemzéseit és publikációit fogom használni, amelyek megszövegezésében, politikai egyeztetésében jelentős szerepük volt a kérdés legismertebb tudományos tekintélyeinek is.

Az idősödés, ha úgy tetszik, a gerontológia átfogó egészségügyi, szociológiai, politológiai és közgazdasági elemzésének talán a legfontosabb „központi alakja” Európában Alain Walker, a Sheffeldi Egyetem professzora, aki tudományos publikációi mellett tanácsadóként és az Unió kutatási programjának (European Research Area of Ageing, ERA-AGE) 2008-ig igazgatójaként is részben katalizálja, részben szintetizálja a témában született tudományos eredményeket (Walker 2005, 2006, 2012).

Az idősödés kérdésének az elmúlt 120 évben a nyugdíjrendszer volt a legmeghatározóbb közéleti, közpolitikai, szociálpolitikai „rendszere”, és így nem meglepő, hogy e legnagyobb, legköltségesebb rendszer elemzései, reformstratégiái kerültek az elmúlt két évtizedben is a kérdés fókuszába. A nyugdíjra vonatkozó szakiroda-

lom alapvetően biztosításmatematikai, közgazdasági-matematikai irodalom úgy a nagyvilágban, ahogy nálunk is.¹ A hagyományos nyugdíjkockázati és -finanszírozási fenntarthatósági elemzések a '90-es évek nyugdíjreformjai óta nem kis részben a különféle nyugdíjkonstrukciókat a múltra vonatkozó összehasonlító és a jövőre előrejelzéseket tevő szakértői ténykedéssé váltak, leginkább országok, nyugdíjrendszerek makroszintű összehasonlítása révén. Ennek a rendszerszerű összehasonlító-elemző, közgazdasági dominanciájú szakértői munkának Európában a központi alakja Nicholas Barr, a London School of Economics professzora, aki magyarul is megjelent könyve óta (*The Economics of Welfare State – A jóléti állam gazdaságtana*) a jóléti rendszerek és államok gazdasági elemzéseinek elismerten nagy tudósa. Barr tehát az elmúlt években számos tanulmányában, előadásában a nyugdíjrendszerek olykor egymással konfliktusban álló funkcionális összehasonlításának² legfontosabb központi figurája (Barr – Diamond 2009, 2010; Barr 2010).

A legutóbbi időkig az idősödés és a nyugdíjrendszerek problémái, összehasonlító elemzései szinte kizárólag országok, országos rendszerek és országos szintű makroadatokat szintjén zajlottak. (Az alábbiakban én is nagyrészt ilyen, országos összehasonlító adatokkal fogok operálni.) A nyugdíjrendszerek belső egyenlőtlenségeinek kérdései csak az elmúlt évben váltak érdeklődésre méltó kérdéssé. Leginkább az Egyesült Államokban, ahol a sajátos (tőkefedezeti, kötelező magán-) nyugdíjrendszerben a nyugdíjvagyon egyenlőtlenségei, illetve a válságnak az egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásai váltak fontos témákká (Rosnick – Baker 2012). Európában leginkább a brit szakirodalomban jelent meg a nyugdíj-egyenlőtlenségek ügye részben átfogó egyenlőtlenségi problémaként (Thane 2012), részben a politikákat „bizonyítékalapúan” megalapozni képes statisztikai kérdésként (ONS-UK 2012), részben kimondott politikai stratégiákat érintő kérdésként (Harrop 2011).³

A dolgozatomban perdöntő egyenlőtlenségi tényezőként kiemelt halál, halálozás (és az ebből számolt várható élettartam) hosszú ideig leginkább demográfiai kérdésként merült fel, még akkor is, ha a demográfiai eltérések társadalmi egyenlőtlenségi kontextusban is elemzésre kerültek.⁴ Be kell valljam, a halál egyenlőtlenségeinek mint közpolitikai, szociálpolitikai problémának, így a nyugdíjrendszerek egyenlőtlenségeit befolyásoló kérdésnek a tárgyalásával legfeljebb különböző fejlettségű országok összehasonlításai során találkoztam a szakirodalomban. Ez tulajdonképpen érthető is: a jövedelmi egyenlőtlenségeknél vagy a közpolitikáknak a jövedelmi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásának a vizsgálata értelemszerűen az élő emberek jövedelmeinek vizsgálatát jelenti. A halál, az „exit” szinte csak a demográfia számára

1 Puztán a hazai irodalom ismertebb szakértőinek és szerzőinek nevét jelezve: Augusztinovics Mária, Banyár József, Máté Levente, Mészáros József, Réti János, Simonovits András.

2 Már ti. hogy a nyugdíjrendszereknek egyszerre kell szolgálniuk az időskori jövedelembiztonságot, de ugyanakkor, főképp finanszírozási értelemben, fenntarthatóknak kell lenniük.

3 Érdekes lehet felhívni a figyelmet arra, hogy az idősödés és a nyugdíjrendszerek egyenlőtlenségeit politikai ügyként napirendre tűző szereplő az a nem marxista, angolosan szocialista Fábianus Társaság, amely a London School of Economics alapítója, és amely egyetem prominens személyiségei között mindmáig igen erősek a fábianus kötődések (elég talán az LSU erősen fábianus igazgatóinak személyére utalni: S. Webb, Beveridge, Dahrendorf vagy Giddens..., lásd: Harrop 2011).

4 A hazai szakirodalomban elsősorban Klinger András, Józán Péter, Havasi Éva és Bukodi Erzsébet munkáira kell felhívni a figyelmet.

jelent vizsgálati tárgyat – általában épp, mint a történetek vége, a kiszállás népesedési eseményei. (Módszertanilag az lehet e dolgozat újdonsága, hogy a halálozási – és az abból kalkulált várható élettartam – adatokat az élők közötti jövedelemelosztásba és az élőkre irányuló közpolitikai elemzésbe is bekapcsoljuk.) Ennél, tehát hogy hasonló nemzetközi adatokra nem leltünk, némiképp furcsább a helyzet, hiszen az interneten, különféle blogokban több helyen is nagy érdeklődéssel konferálják fel Göran Therborn 2013 őszi megjelenő könyvét az egészségről és a halálról – mint a legsúlyosabb társadalmi egyenlőtlenségi tényezőről.⁵

Az általam vizsgált probléma tárgyalásához nem a meglehetősen új, és már csak emiatt is „csapongó” szakirodalmi forrásokat, hanem a következetesen és fegyelmezetten szervezett és szerkesztett, szintén igen friss nemzetközi szervezeti összefoglalókat fogom használni az alábbiakban.

Ha igazán őszintén szeretnénk jellemezni a nemzetközi dokumentumok üzeneteit, akkor a belőlük kirajzolódó kép mind tartalmában, mind hangulatában igen csak lehangoló. Tartalmukban a nemzetközi szervezetek dokumentumai afféle vészkiáltások: ha a demográfiai trendekre „ráültetjük” a közpolitikai, mindenekelőtt a közfinanszírozási adatainkat, akkor ebből az összeomlás rémképe rajzolódik ki. Ha úgy működtetik az országok az időskorral összefüggő közintézményeiket, mint eddig, és ha annyit költenek az öregekre, mint eddig, akkor a létszámukban jelentősen megugró időskori lakosság ellátása minden tekintetben, de elsősorban szervezeti és finanszírozási értelemben, fenntarthatatlanná válik az elkövetkező évtizedekben.

Az öregedés kérdése tehát nem is annyira demográfiai kérdésként, hanem inkább a közgondolkodásban gyakran öröknek hitt demográfiai egyensúlyok felborulása nyomán kialakuló közpolitikai, közfinanszírozási válság miatt vált kitüntetett társadalmi problémává.

A 19. század közepén a mai fejlett országokban a 60 év feletti lakosság aránya alig haladta meg az 5%-ot, és még a második világháború után is 10% körüli volt. A 60 éves ember ritka volt, és e „ritka szép kort megélt embert” öregnek, idősnek is tartották. (Olykor még e „hagyomány” ma is él.) A 15 év alatti gyerekek aránya a 19. század közepén egyharmada volt a teljes lakosságnak, és még a II. világháború idején is a lakosság egynegyede gyerek volt.⁶ Mindezek az adatok még mérsékelt változásnak tűnnek ahhoz képest, hogy a 2010 és 2060 közötti időszakra vonatkozó előrejelzések a 65+ generáció arányának további megduplázódását (16,0%–29,3%) vetítik előre, ami a függőségi ráta vonatkozásában még markánsabb, több mint kétszeres arányromlást vetít előre (23,6%–52,4%) (Világbank 1994: 8).

A függőségi ráta hosszabb időtartamra vetítve még drámaibb változást mutat:

5 Efféle izgalommal könyvet felkonferálni eddig csak a Harry Potter-történetek legújabb kötete esetén láttam. Hogy egy különleges bejegyzésre hivatkozzak: az LSE honlapja is jó előre mintegy reklámozza a sok szempontból konkurens, Cambridgeben tanító svéd tudós könyvét: *The biggest injustice in modern society is not economic inequality, but inequality of life expectancy* (LSE 2013).

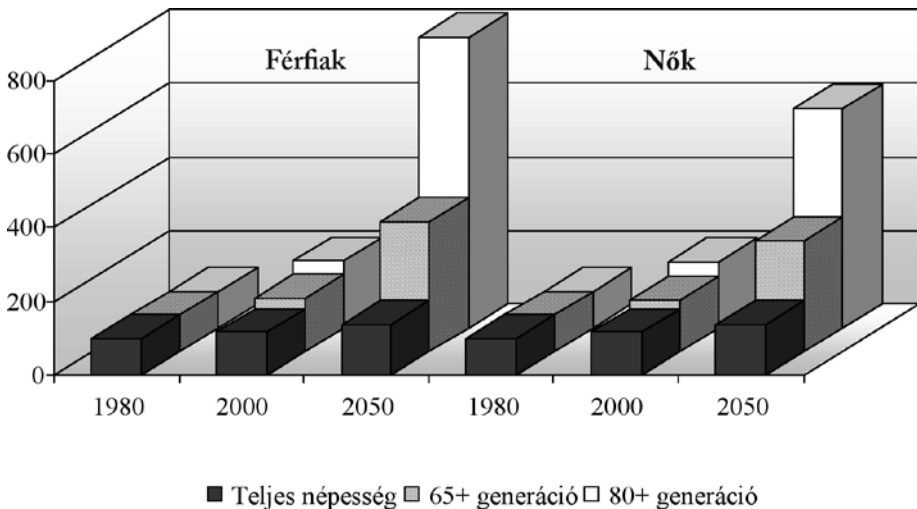
6 Lásd pl. a Világbanknak az idősödés válságát először politikai fókuszba állító tanulmányát (1994) és annak technikai mellékleteit, függelékeit.

amíg 1950-ben még az OECD-országok aktív korú lakosságának létszáma csaknem tizenkétszer nagyobb volt, mint a 65 év feletti lakosságé, addig ez az arány alig több mint kétszeresre fog összezsugorodni 2050-re (OECD 2011).

A generációk közötti arányok drámai változását jól szemlélteti az, ha az átfogó demográfiai trendeket összevetjük az idős lakosság arányának növekedési ütemével.

Az OECD aktuális előrejelzései szerint 2050-ig jelentős átrendeződések várhatók a korfa szerkezetében (OECD 2011). Az angol nyelvben mindmáig „korporamiznak” nevezett korfa egyre kevésbé piramis és egyre inkább „koporsó formájú”, amelyben az egyes generációknak a népességen belüli aránya folyamatosan kiegyenlítődik.⁷ Ennek a kiegyenlítődési folyamatnak a lényege az idősek létszámának és arányának megdöbbentő növekedése. Az OECD által közölt adatok továbbszámolása során azt kapjuk, hogy míg 1980 és 2050 között az OECD-tagországokban a népesség kevesebb mint másfélszeres növekedése várható, addig a 65+ generáció létszámnövekedése 3–4-szeres, a 80+ generáció növekedése pedig 6–8-szoros ugyanebben az időszakban az előrejelzések szerint (1. ábra).

1. ábra: A teljes, a 65+ és a 80+ generáció növekedési üteme nemenként az OECD-tagországokban (1980 = 100%)

Forrás: OECD (2012) adatai alapján saját számítás

Az, ami az időseknek a társadalom egészében vett növekvő arányában kifejezhető, az kifejezhető az egyes egyének várható életkilátásaiban is. Napjainkra az Európai Unió országaiban a nők születéskor várható élettartama 82,6 évre, a férfiaké 76,9 évre növekedett.⁸

⁷ http://www.oecd.org/topicstatsportal/0,3398,en_2825_494553_1_1_1_1_1,00.html

⁸ Eurostat honlap, a 2012. és 2010. évre szóló adatokat lásd: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/download.do?tab=table&login=1&language=en&pcode=tps00025>

Ám még a születéskor várható élettartamnál is gyorsabban nőtt a 60 vagy 65 éves korban várható élettartam – úgy, hogy közben a férfiak és nők közötti hagyományos különbségek enyhén csökkennek. Ez a trend köszön vissza abban, hogy a 80+ kohorszok növekedési üteme gyorsabb, mint a 60 vagy 65 feletti korcsoportoké (1. táblázat).

1. táblázat: Idősebb generációk várható élettartama az Európai Unió tagországaiban

	2002		2009	
	férfiak	nők	férfiak	nők
60 éves korban várható élettartam	19,5	23,7	21,1	25,1
65 éves korban várható élettartam	15,9	19,5	17,3	20,9

Forrás: Eurostat honlap, 2012

Az idősödés miatti általános aggodalomnak a szintetikus matematikai szimbóluma az időskori függőségi ráta (Old Age Dependency Ratio – OADR – a 65+ lakosság a 15–64 arányában) alakulása, amely a gyerekszám – és ennek következtében az aktív generációk létszámának – csökkenése miatt még a 65+ lakosság arányának növekedésénél is kedvezőtlenebb képet mutat, sőt a babyboom generáció öregedésével az elmúlt évek alacsony szintű stagnálása után még további arányromlást vetít előre.

Az EU országokban az adatok az OECD-országokhoz igen hasonlóan változtak. 1960 és 2010 között a 65 év feletti lakosság aránya másfélszeresére emelkedett (9,6%–16,0%), és ez az aránynövekedés leképeződött a 65 feletti lakosságnak a 15–64 közötti lakossághoz viszonyított arányára, az időskori függőségi ráta másfélszeres növekedésére is (15,0%–23,6%) (Lanzieri 2011).

Hangulatokban mindez tulajdonképpen a társadalmak, a nemzetközi közösség szintjén is éppúgy jelenik meg, ahogyan a magánemberek rezignált és melankolikus szorongásai az öregkorral kapcsolatban. Nem tudjuk, mi lesz, nem tudjuk, mi jön – de bízunk benne, majd csak lesz valahogyan.

Az idősek jövedelmi egyenlőtlenségei

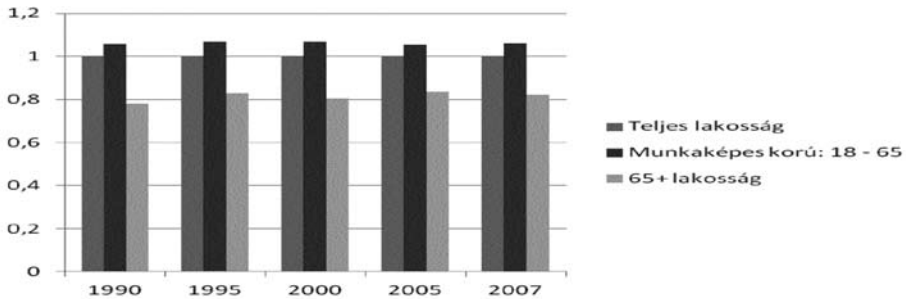
Az „idilli” egyenlőség

A magyar időskorú lakosság jövedelmi helyzetét mind a nemzetközi,⁹ mind a hazai statisztikák kimondottan kedvezőnek írják le. Az idősek jövedelmei a nemzetközi átlagokhoz képest kevésbé maradnak el az egész társadalom jövedelmi átlagaitól, és ugyancsak magasak az idősek jövedelmét a korábbi, aktív korú jövedelmeikkel összehasonlító „helyettesítési ráták” is. A szokásosan használt, a szociális transzferek előtti és utáni egyenlőtlenségeket

9 Az OECD Income-Distribution Database adatait ismerteti: OECD (2008), lásd pl.: 5.1; 5.3; 5.6 ábrák.

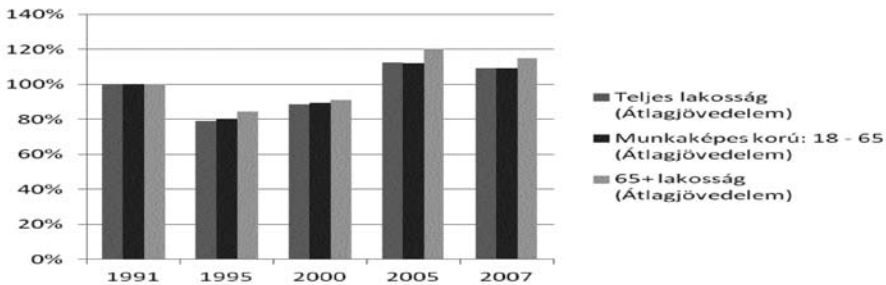
összevető mutatókban a nyugdíjak nélkül mindenhol, így Magyarországon is nagyobbak lennének a jövedelmi egyenlőtlen-ségek, mint a nyugdíjakkal együtt számolt egyenlőtlen-ségek (OECD 2008). Sőt az idősek jövedelmi viszonyai az átfogó jövedelmi viszonyokhoz képest folyamatosan javuló, „felzárkózó” tendenciát mutatnak.

2. ábra: Az aktív korú és a 65+ lakosság jövedelmének változása a teljes lakosság átlagjövedelmének arányában (1990–2007)

Forrás: Tóth (2010)

3. ábra: A munkaképes korú, a 65+ és a teljes lakosság átlagjövedelmének alakulása a vonatkozó csoportok 1990-es jövedelmének arányában, reálértéken (1990–2007)

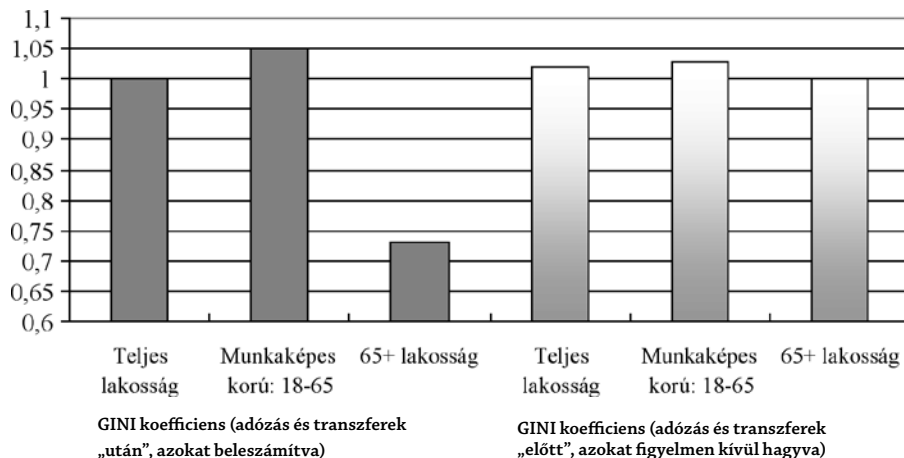

Forrás: Tóth (2010)

Az idősek jövedelmei nemcsak a fiatalabb korosztályokkal összevetve mutatnak kisebb eltéréseket a nemzetközi átlagoktól, hanem „önmagukban”; az idősek közötti jövedelemegyenlőtlen-ség is (minden belső „ugrálás” ellenére) kicsinek tűnik (2. és 3. ábrák) (Tóth 2010).

Ugyancsak megerősíti a nyugdíjak erős jövedelemkiegyenlítő hatását az, ha összevetjük a szociális transferek nélkül („előtt”) és az azokkal együtt („után”) számolt Gini-együtthatók egymáshoz viszonyított arányát. Értelemszerűen, az idős lakosság jövedelmi egyenlőtlen-sége látványosan kisebb a nyugdíjak figyelembevételével, mint anélkül (4. ábra).

4. ábra: A Gini-koefficiensek aránya a transferek „után” és azok „előtt” a teljes lakosságra számolt Gini arányában (2007)

Forrás: Medgyesi – Tóth (2010)

Mindezen adatok tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy az idősek között a szegények aránya kicsi, a szegénységi ráta igen alacsony – egyre csökkenő mértékben az idős nők, és tartósan alacsonyan, de ezen belül is csökkenő mértékben a férfiak körében (2. táblázat) (Gábos – Szivós 2010).

2. táblázat: A szegénységi ráta alakulása korcsoportonként és nemenként

		1996	2000	2003	2005	2007	2009
0-15	Férfi	23,5	16,7	18,3	16,6	16,0	18,4
	Nő	15,2	16,3	19,2	12,4	14,6	22,7
	Összesen	19,5	16,5	18,7	14,6	15,3	20,7
16-24	Férfi	18,8	16,4	13,9	15,2	17,4	19,3
	Nő	16,4	17,7	17,8	18,8	15,8	19,9
	Összesen	17,7	17,1	15,6	16,9	16,7	19,6
25-49	Férfi	12,9	13,1	11,4	12,7	13,9	13,6
	Nő	13,0	10,9	14,1	11,9	10,5	15,1
	Összesen	13,0	11,9	12,8	12,3	12,2	14,3
50-64	Férfi	9,7	14,1	11,7	11,2	11,6	16,5
	Nő	9,0	11,9	10,8	10,0	11,8	10,4
	Összesen	9,4	12,9	11,1	10,5	11,7	13,2
65+	Férfi	3,9	4,1	5,1	3,7	5,4	1,6
	Nő	16,4	9,8	11,7	9,3	9,8	5,3
	Összesen	11,9	7,7	9,2	7,0	8,2	3,8
Összesen	Férfi	14,7	13,3	12,4	12,3	13,3	14,1
	Nő	13,7	12,5	14,3	11,8	12,0	13,9
	Összesen	14,2	12,9	13,4	12,0	12,6	14,0

Forrás: Gábos – Szivós (2010)

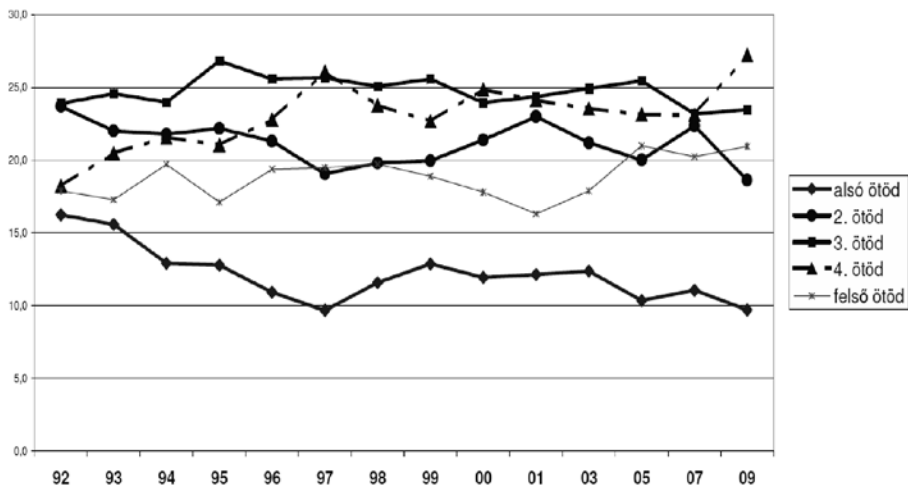
Az adatok alapján nincs okunk arra gondolni, hogy az idősek jövedelmi egyenlőtlensége bármilyen problémát jelentene – általában a fejlett világban, de különösen Magyarországon.

Gyanús: a nyugdíjak növelik az egyenlőtlenségeket...

A nyugdíjnak a jövedelemmegoszlásban lényegesen nagyobb eltérését tapasztaljuk akkor, ha nem az egyes emberek, hanem a háztartások közötti jövedelemegyenlőtlenségekből indulunk ki, és azt nézzük meg, hogy a nyugdíjak „mennyivel járulnak hozzá” a háztartások jövedelmi egyenlőtlenségéhez.

Az OECD által használt fogyasztási egységekkel a TÁRKI 2010-ben egyértelműen kimutatta, hogy tartósan csupán a nyugdíjak kis hányada jut el a társadalom legszegényebb egyötödéhez, míg a többi ötöd között intenzíven változva, legnagyobb arányban a 3. és 4. ötödhöz – „középre és a felső középre” – nyújt jövedelmet a nyugdírendszer (5. ábra).

5. ábra: Az egyes jövedelmi ötödek részesedése az összes nyugdíjból (1992–2009)

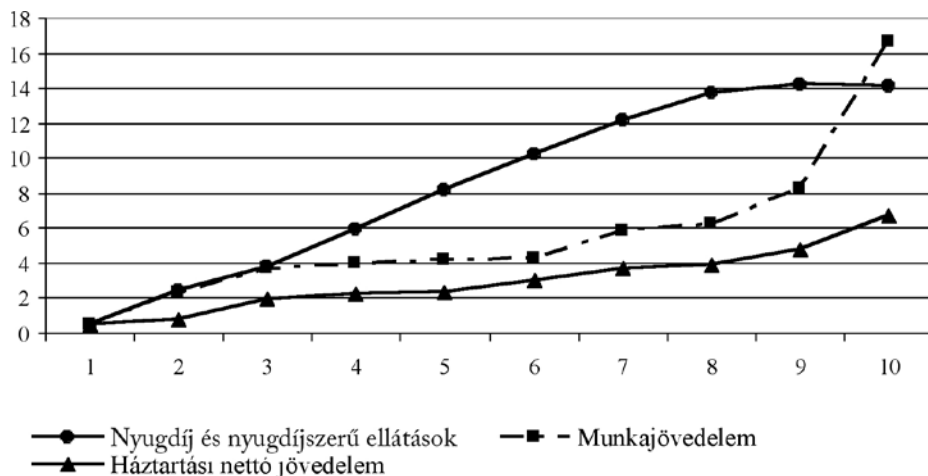

Forrás: Tóth (2010)

A KSH 2011-ben publikált (azaz: a korábbi éveknél átfogóan jóval nagyobb jövedelmi egyenlőtlenséget mutató 2010. évre szóló adatokat feldolgozó) adatai alapján azt a számítást végeztük el, hogy a legalsó decilisbe tartozó háztartások munkajövedelmét, nyugdíját és összes jövedelmét egységnek („1-nek”) tekintve kiszámoltuk azt, hogy az egyes decilisbe jutó háztartások megfelelő jövedelmei hányszor akkorák, mint a legalsó decilis megfelelő jövedelmei. (A legalsó decilisbe tartozó háztartások éves teljes, egy főre jutó nettó jövedelme 302 893 Ft, ebből munkajövedelme 134 109 Ft, nyugdíjjövedelme 33 089 Ft volt.)¹⁰ E jövedelmek arányai a következőképpen alakultak az egyes decilisbe tartozó háztartások között (6. ábra).

¹⁰ KSH – A háztartások jövedelmei (2011) http://portal.ksh.hu/docs/hun/xtabla/jovhelyzet/tabljh10_01a.html

6. ábra: A háztartások egy főre jutó jövedelme a legelső decilis megfelelő jövedelmének arányában, decilisenként (2010)

Forrás: KSH – A háztartások jövedelmei (2011) alapján saját számítás

Vagyis az egy főre jutó jövedelmeket figyelembe véve azt látjuk, hogy a nyugdíjak hozzájárulása a háztartások egy főre számolt egyenlőtlenségéhez (a görbe alatti területet összehasonlítva) messze felülmúlja nemcsak a nettó háztartási jövedelmek egyenlőtlenségét, hanem (a legfelső decilistől eltekintve) a munkajövedelmeknél is nagyobb arányú a hozzájárulásuk a jövedelmi egyenlőtlenséghez.

Itt muszáj némi kitérőt tennünk, és kiegészítő magyarázatokat fűznünk az igen meglepő adatunkhoz. Egyrészt az egy főre számolt háztartási jövedelmek mindig, minden más kalkulációnál (így a háztartás teljes jövedelménél vagy az egy fogyasztási egységre kalkulált jövedelemnél) szegényebbnek fogják kimutatni azokat a háztartásokat, amelyekben több a saját jövedelemmel a háztartás jövedelméhez nem hozzájáruló eltartott, jellemzően több a gyerek, mint a kisebb háztartásokat, ahol kevesebb az eltartott, a gyerek. Így a fenti táblázat adatai is úgy keletkeznek, hogy az alsó decilishez tartozó háztartások átlagos mérete 4,0 fő, innen az átlagos háztartásméret, a háztartások tagjainak átlagos létszáma folyamatosan csökken, és a legmagasabb jövedelmi decilisben már „csak” 1,9 fő. Az a sajátosság, hogy 1 főre számolt jövedelmek esetén a többgyerekesek, nagycsaládosok eleve „szegényebbek” a más módon elvégzett háztartási jövedelmi kalkulációknál nyert elhelyezkedésüknél – míg az eltartott nélküli háztartások gazdagabbak –, a tényleges jövedelmi viszonyoktól függetlenül a matematikai apparátusok „produktuma”.

Ebből a szempontból lehet dicsérni a KSH adatközlését, mert egyszerű, átlátható, világos apparátust használ, és lehet kritizálni, mert a nemzetközi szakirodalomban használt összehasonlító statisztikáktól (ahol főleg az OECD két „ekvivalens”, fogyasztói egységgel való kalkulusa a bevett gyakorlat) eltérő apparátust használ – de ezek az adatok azok, amik hozzáférhetők.

Másrészt ugyancsak félrevezető lehet az, hogy a KSH is és a TÁRKI is összevontan közli a nyugdíj- és nyugdíj jellegű jövedelmeket, amelyekbe beletartoznak az öregségi nyugdíjakon kívül a rokkantsági vagy özvegyi nyugdíjak is. Ezt figyelembe véve egészen bizonyos, hogy a nyugdíjtípusok sajátosságai is hozzájárulnak a nyert képhez. Azaz, mivel a rokkantsági, az özvegyi és árvasági nyugdíjak lényegesen alacsonyabbak, mint a „teljes” öregségi nyugdíjak, ezért nagy valószínűséggel ezek hozzájárulása erőteljesebb az alacsony jövedelmű háztartások jövedelméhez és gyengébb a magasabb jövedelműekéhez. (Ez tükröződik vissza pl. abban, hogy az idősek aránya igen kicsi a szegények között.) A fenti okfejtésből viszont az is következik, hogy az idősek jövedelmei, amelyek jellemzően az időskori nyugdíjak,¹¹ még a grafikonon ábrázoltnál is erőteljesebben növelik a háztartások egy főre kimutatott jövedelmei közötti egyenlőtlenségeket.

Azaz azt a paradoxont láthatjuk, hogy miközben az idősek jövedelmi egyenlőtlenségei kicsik, aközben az idősek jövedelmei – legalábbis az egy főre jutó háztartási jövedelmekben mérve – igen jelentősen növelik a társadalom egészének jövedelmi egyenlőtlenségeit.

Ennek a paradoxonnak a felfejtésére teszünk kísérletet – legalábbis a rendelkezésre álló adatok segítségével megpróbálunk sejtéseket felvetni és becsléseket tenni a paradoxon feloldására.

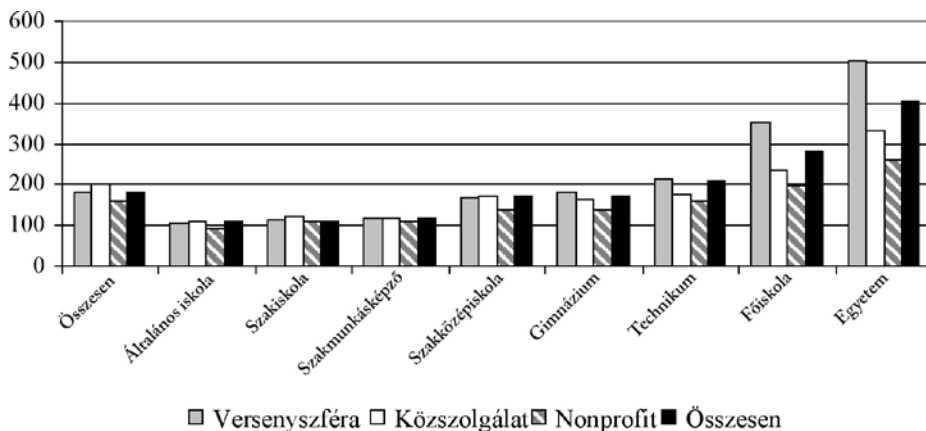
A legnagyobb egyenlőtlenség: a halál, amely mindnyájunkat utolér teljesen egyenlően...

Noha elvileg ismerhetnénk a jövedelmek és a halálozás összefüggéseit is,¹² mégis csak igen korlátozott és közvetett eszközünk van az összefüggések becslésére. Nevezetesen a jövedelmekkel viszonylag erős összefüggést mutató iskolai végzettség és a halálozás összefüggéseit tudjuk kimutatni. Az iskolai végzettség messze nem „hozza” a munkajövedelmek egyenlőtlenségeit, de a jövedelmekhez képest más, a halálozást befolyásoló tényezőket is jelez; pl. feltételezhető az, hogy a magasabb iskolai végzettségűek egészségtudatosabban étkeznek és élnek, vagy egészségi állapotukhoz adekvátabb módon fogyasztják az egészségügyi szolgáltatásokat, mint az alacsonyabban iskolázottak. Az iskolai végzettség és a jövedelmek közötti összefüggést a 7. ábra mutatja be.

11 Nem nagy tévedés a hazai idősek jövedelmét általánosságban a nyugdíjakkal azonosítani – az idősek tőkejövedelmei nemzetközi összehasonlításban igen kicsik, és ugyancsak elhanyagolhatóak a segély jellegű jövedelmek is –, bár viszonylag sok idős ember kap segélyt, de igen-igen kicsi összegben.

12 Hiszen elvileg a nyugdíjakról is és a halálozásról is teljes körű hivatalos adatforrások állnak rendelkezésre, sőt a társadalombiztosításnál nyilvánvalóan mindkét adat rendelkezésre áll... (és, noha tettünk ilyen adatok megszerzésére kísérleteket, a TB „kegyeleti okokra” hivatkozva megtagadta az adatok anonimizált kiadását is).

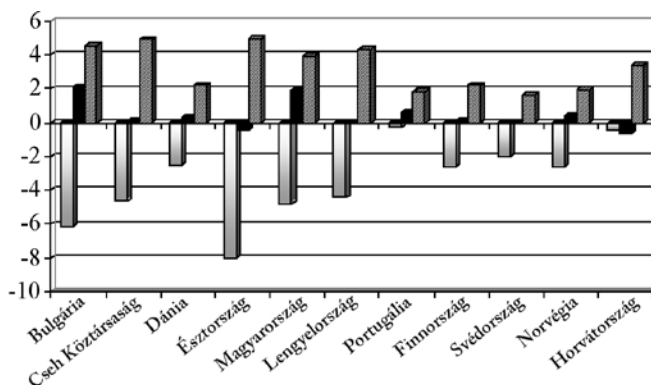
7. ábra: Bruttó átlagkereset iskolai végzettség és gazdasági forma szerint (ezer Ft, 2007)

Forrás: KSH STADAT

Az iskolai végzettség különbségei szerint mindenhol eltéréseket tapasztalhatunk a várható élettartamokban, de különböző országokban különböző mértékben. A gazdagabb, fejlettebb országokban a várható élettartamok is lényegesen magasabbak, de a különböző iskolai végzettségűek életkilátásai is sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint a szegényebb, fejletlenebb országok hasonló mutatói. Különösen jelentősek a volt szocialista országok különböző végzettségű lakossága között kimutatható, a várható élettartamban jelentkező egyenlőtlenségek (8. ábra).¹³

8. ábra: A 30 éves korban várható élettartam eltérései az átlagosan várható élettartamtól iskolai végzettség szerint (2007)

■ Általános iskola (ISCED 0-2) ■ Középfelsőiskola (ISCED 3-4) ■ Felsőfok (ISCED 5-6)

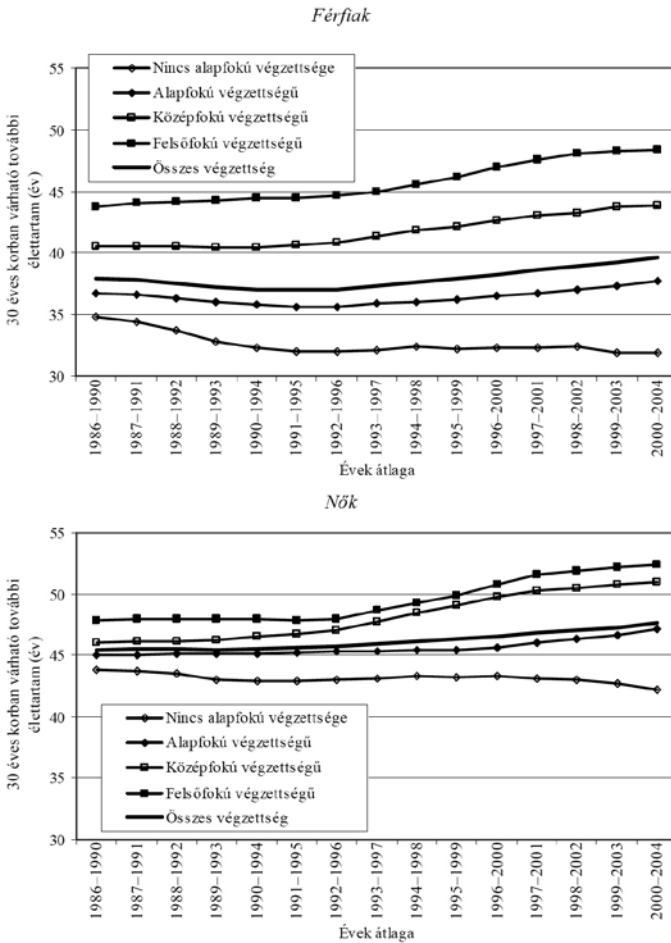
Forrás: EUROSTAT (2010)

13 Lásd az Eurostat 2010-ben publikált adatait, amelyeket többek között idézi Corsini (2010: 2).

Az iskolai különbségeket hazai viszonyok között finomabb bontásban elemző Hablicsek László és Kovács Katalin (2007) ennél még jelentősebb különbségeket mutattak ki a várható élettartam alakulásában (9. ábra). Elemzéseik rámutatnak arra is, hogy a halálozási olló tartósan és folyamatosan nyílik, a különbségek egyre markánsabbak.¹⁴

9. ábra: 30 éves korban várható élettartam iskolai végzettség szerint, nemenként (1986–2004)

30 éves korban várható további élettartam iskolai végzettség szerint, 1986–2004

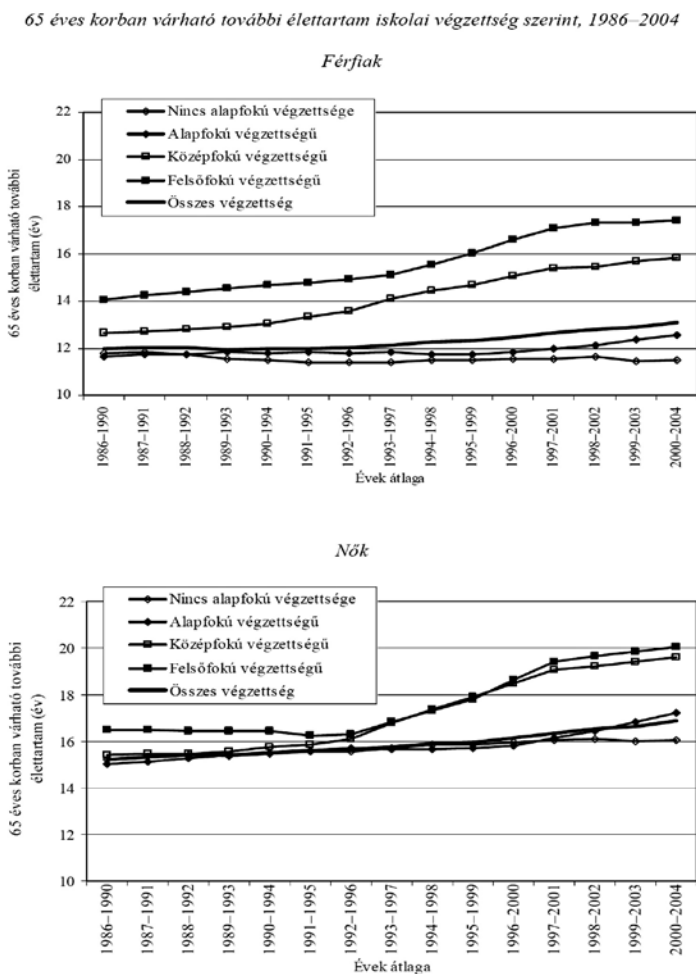

Forrás: Hablicsek – Kovács (2007)

14 Hablicsek – Kovács (2007). A 30 éves korban várható élettartamok közlésével egyrészt kiiktatódnak részben a csecsemőhalandóságból adódó eltérések az életkilátásokban, másrészt, ha azzal a feltételezéssel élünk, hogy 30 éves korára mindenki, vagy legalábbis a túlnyomó többség befejezi iskolai karrierjét, akkor ezzel kiiktatódnak azok a korai elhalálásból adódó hatások, amelyek abból fakadhatnak, hogy valaki korai elhalálása miatt nem fejezhetné be a megkezdett iskoláit.

Években mérve kisebbek, de arányaiban még jelentősebbek a 65 éves korban várható élettartam különbségei az iskolai végzettség szerint (10. ábra).

10. ábra: 65 éves korban várható további élettartam iskolai végzettség szerint, nemenként (1986–2004)

Forrás: Habclicsek – Kovács (2007)

Annak, hogy a 65 éves korban várható élettartam különbségei években kisebbek, mint a 30 éves korban kimutatható különbségek, az az egyszerű oka, hogy az alacsonyabb végzettségűek sokkal jelentősebb arányban nem érik meg a 65. életévüket, mint a magasabban iskolázottak. Így az alacsony végzettséggel sem rendelkező férfiak 56,6%-a, az alacsony végzettséggel rendelkező férfiak 41,2%-a hal meg 65 éves kora előtt. A nők korai elhalálzásának esélye lényegesen kisebb, ám esetük-

ben is „fennmarad” az alacsony végzettségűek háromszoros korai elhalálozási esélye a diplomásokkal szemben.

A nyugdíjak egyenlőtlenségei: nyugdíjrendszer, kereset, szolgálati idő – és a halál...

A nyugdíjak, ha úgy tetszik, a nyugdíjrendszerek által konstruált jövedelemegyenlőtlenségek elemzéséhez – ismét a megfelelő hazai adatok elérésének kudarcai nyomán, jobb híján – az OECD adatközléseire, azok továbbkalkulálásához, tovább-becsléséhez kell nyúlnunk. Az OECD adatainak¹⁵ két fontos sajátosságát kell jeleznünk. Egyrészt, az adatok elsősorban a nyugdíjrendszerek működésének, jövedelmi hatásainak nemzetközi összevetésére lettek összeállítva. Másrészt, ezt az összehasonlítást alapvetően úgy képesek megtenni, hogy tényleges előfordulási gyakoriságoktól függetlenül különféle spekulatíván meghatározott – de épp a spekuláció révén az egyes országok nyugdíjrendszerei közötti összehasonlítást lehetővé tevő – „sztenderd” egyéni helyzeteket vetnek össze. Tehát mintegy „elképzelnék” különféle keresetű, szolgálati idejű, életkorú embereket, és azt próbálják meg összehasonlítani, hogy a különböző OECD-tagországok különféle nyugdíjrendszerei milyen nyugdíjakat adnak ezeknek a – bár spekulatíván kitalált, de – hasonló élethelyzetű embereknek.

Tehát hangsúlyoznunk kell azt, hogy e spekulatív modellezés annyiban hipotetikus és teoretikus, hogy sehol nem nézzük azt, hányan esnek az egyes kategóriákba, sőt esetleg még az is előfordulhat, hogy az alább kreált kategóriák valamelyikébe senki sem kerül. Ezzel együtt ez a „0 adatmodellezés” is rávilágít a nyugdíjrendszerek számos sajátos karakterére.

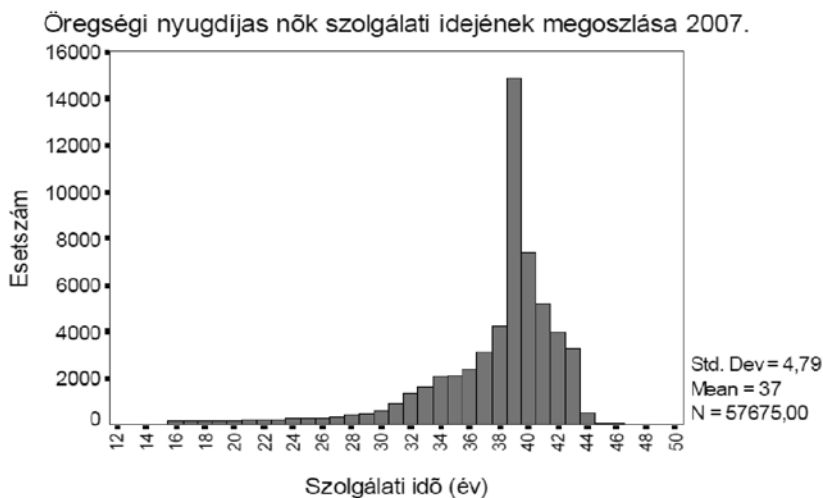
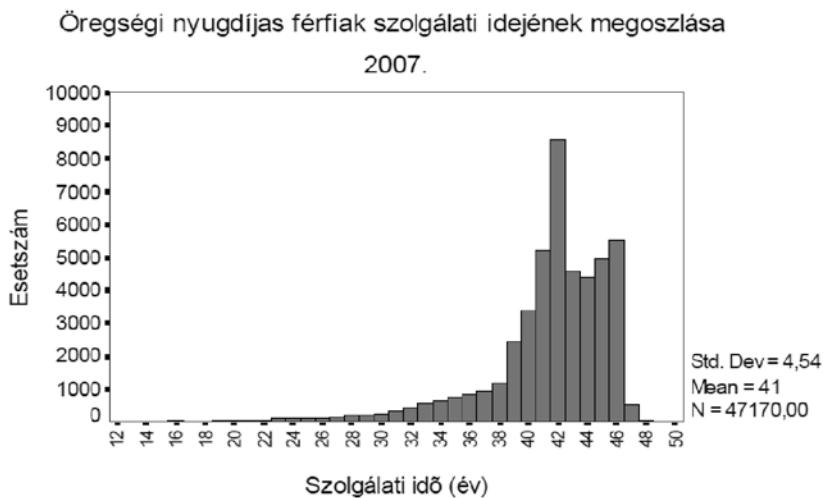
Az OECD modelljének kiindulásai alapja az a fiktív „átlagos munkás”, aki megkreálására a nemzetközi összehasonlításhoz a gazdasági és foglalkoztatási szerkezetekben meglévő különbségek kiszűrésére volt szüksége a szervezetnek. Ennek az igen bonyolultan megkreált átlagos munkásnak a legfőbb tulajdonsága a keresete, a magyar átlagos munkás keresete némiképp magasabb az átlagkeresetnél.

Mindezek után az OECD előbb azt számolja ki, hogy a különböző tagországokban azonos időtartamnyi szolgálati időt (35, illetve 45 év) feltételezve ez a nemzetközi összehasonlítások alapjául szolgáló „átlagos munkás” a keresetének mekkora hányadát kaphatja meg nyugdíjként.

A 35, illetve 45 év szolgálati idő bármennyire is spekulatív, nem idegen a hazai nyugdíjrendszer sajátosságától, hiszen a nyugdíjasok többsége e két szolgálati időtartam közötti szolgálati idővel megy nyugdíjba (a férfiak tipikus szolgálati időintervalluma ennél kicsit „feljebb”, a nők „lejjebb” van) (lásd 11. ábra).

¹⁵ Mindenekelőtt a Pension at a Glance rendszeresen frissített adatbázisai, illetve ennek függelékeként egy „Pension Calculator” néven elérhető, az adatok továbbvezetését szolgáló programkiegészítés, amelyek nyilvánosan elérhetők az OECD honlapján (OECD 2012).

11. ábra: Öregségi nyugdíjasok szolgálati idejének megoszlása nemenként (2007)

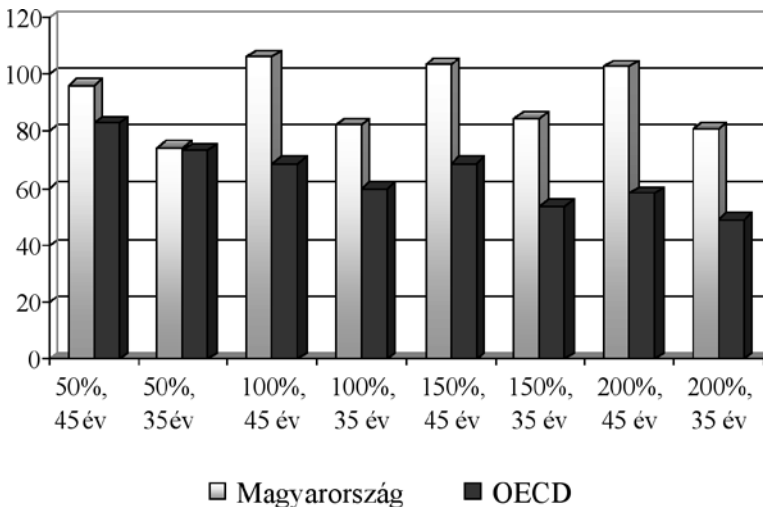
Forrás: ONYF (2009)

Visszatérve a nyugdíjrendszerek összehasonlítására, a szabályok alapján kalkulált nyugdíj és az átlagmunkás spekulatív keresetének hányadosát tekinti az OECD „nyugdíj-behelyettesítési rátának”. (Természetesen e kalkulációk elvégezhetőek az adózást figyelmen kívül hagyó bruttó adatokra is, és az adózás után „maradó” kereseti és nyugdíjadatakra is – a következőkben a nettó adatokat fogjuk ismertetni.) Mindezen „alap” után hasonló kalkulációkat el lehet végezni az „átlagmunkás ke-

resetének” felére, másfélszeresére vagy kétszeresére is, tehát meg lehet nézni azt, hogy e különböző keresetek alapján mennyi a kalkulált nyugdíj, és e nyugdíj hogyan viszonyul a kiszámítása alapjául vett keresetekhez. Ez az eljárás tehát nem vesz figyelembe létszámokat, ezért függetlenül attól, hogy hány embernek van ilyen keresete, meg lehet nézni azt, hogy a nyugdíjrendszer működése az adott kereseti skálához (az átlagmunkás keresetének 0,5; 1,0; 1,5; 2,0 szorzatához) az adott kereset mekkora arányában rendeli hozzá a nyugdíjakat.

Nos, a magyar behelyettesítési ráták – azon túl, hogy a legmagasabb ráták közé tartoznak a tagországok között – a jövedelmeket eltérítő hatásaikban is elég jelentősen eltérnek az OECD rátáitól (12. ábra).¹⁶

12. ábra: Nettó behelyettesítési ráták az „OECD átlagmunkás” keresetéhez képest, 35 és 45 év szolgálati idő alapján (2008)

Forrás: OECD (2012) alapján saját számítások

Abban hasonlóak az OECD és a magyar helyettesítési ráták adatai, hogy jutalmazzák a hosszabb szolgálati időt. Bár az, hogy 45 év szolgálati idő mellett a nettó jövedelmek szerint magasabb jövedelmet lehet realizálni, és jobban megéri nem dolgozni és nyugdíjba vonulni, mint tovább dolgozva bért keresni – tehát hogy az átlagmunkás kereseténél magasabb keresetknél meghaladja a 100%-ot a nettó helyettesítési ráta –, egy ritka specialitása a magyar nyugdíjrendszernek.

Amiben igazán jelentős az OECD átlaga és a magyar helyettesítési ráták „arcu-lata” között az eltérés, az az, hogy míg az OECD-országok átlagában az alacsonyabb

¹⁶ Az alábbi adatok forrása az OECD honlapjáról elérhető, a 2008-as adatok paramétereivel interaktívan működő nyugdíjkalkulátorral való „játsszadózásokból” nyert adatok: Pensions at a Glance: Pension Calculator, 2012. http://www.oecd.org/document/12/0,3746,en_2649_34752_43024076_1_1_1,00.html

kereseteket azok magasabb helyettesítési rátájú nyugdíjával szokás „kompenzálni”, addig a magyar nyugdíjrendszer úgy működik, hogy a magasabb keresetek után a korábbi munkajövedelem magasabb arányban állapítja meg a nyugdíjakat.¹⁷

Mindezt ismét furcsállhatjuk a hazai közvélekedések tükrében. A '90-es évek közepétől felizzó nyugdíjreform-viták kizárólag e helyettesítési ráták egymáshoz való viszonyát tették meg „igazságossági vizsgálódásaik” alapjává, és megállapították, hogy a jövedelembeszámítás degressziós kulcsai fentről, a járulékbefizetéssel nem megalapozottan elismert szolgálati idők pedig alulról igazságtalanul összenyomják a nyugdíjak havi összegének skáláit. A skálák széthúzására részben a hosszabb szolgálati idő megkövetelésével (és ezáltal a rövidebb szolgálati idővel bíró, aktív életükben hosszasan nem dolgozóknak a nyugdíjrendszerből való kirekesztésével), valamint erőteljesebb jövedelemfüggő nyugdíjszámítási formulák alkalmazási javaslatával kísérleteztek. E törekvések adekvát „rendszeres reformkereteit” nyújtotta a Világbank akkoriban (Chile azóta kétesnek minősült példáját propagálva) divattá tett, a tőkefedezeti rendszerekre való részleges átállást támogató reformjavaslat vagy e javaslatok hazai reforminterpretációja is. Az adatok alapján olybá tűnik, hogy a „biztosítási elv fokozott érvényesítésének” becézett, valójában a magasabb jövedelmi csoportokat preferáló elv Magyarországon sokkal sikeresebben beépült a nyugdíjrendszerbe, mint az OECD más országaiban.¹⁸

A hazai nyugdíjrendszer egyenlőtlenségeket növelő hatása még látványosabban megmutatkozik, ha az OECD további spekulációit is követjük. Ha figyelembe vesszük azt, hogy az egyes országokban mekkora a 65 éves korban várható élettartam, akkor ezen időtartam és a nyugdíjösszeg, valamint a reálkamatok figyelembevételével tudunk képezni egy virtuális tőkét, egy virtuális „nyugdíjvagyon”.

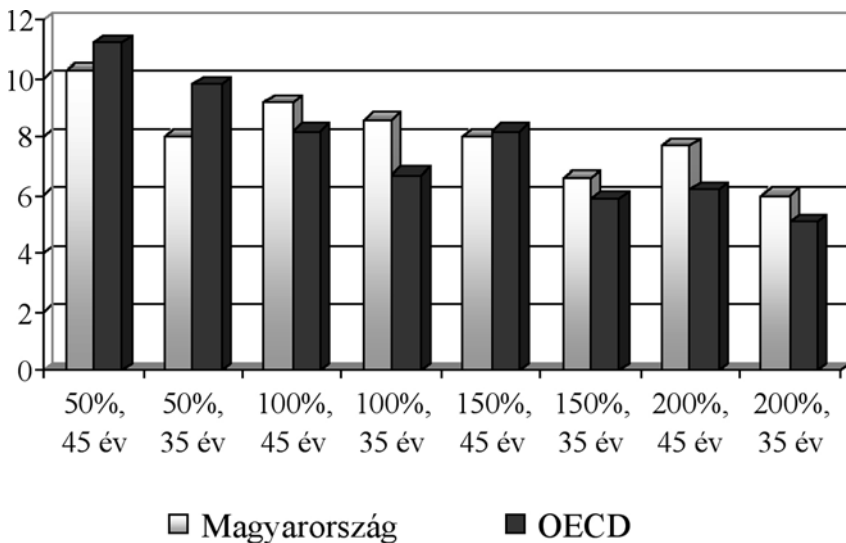
Ez a virtuális vagyon annyi, mint amennyi jelenkori vagyomból és hozamából a várható élettartamig a helyettesítési rátáknak megfelelő nyugdíjakat ki lehetne fizetni, ha úgy tetszik, a nyugdíjas évek alatt megkapott nyugdíj jelenértékének becslése. Ahogyan a nyugdíjrendszer várható kiadásai – amelyeket gyakran tekintenek „implicit államadósságnak”, s azok, bár később kifizetendőek, de – nem valódi adósságok, úgy e fogalomnak majdhogynem spekulatív mérlegellentétele a virtuális nyugdíjvagyon: az embereknek a felhalmozott nyugdíjjogosultságaiból járadékuk, hozamuk képződik, mintha a jog tőke lenne, de mindez a nyugdíjvagyon csak egy elképzelt, virtuális tőke. Ezt a „tőkét” abban a relatív mennyiségben szokás kifejezni, hogy hány év megfelelő átlagkeresete teremtené meg azt a vagyont, amelynek hozama az élet végéig fedezné a nyugdíjakat. (Természetesen itt is lehet bruttóban és nettóban is számolni – mi itt megmaradunk a nettó számoknál.) Az OECD a számításai

17 Az OECD adataiból az itt jelzett trendek olvashatók ki. Meg kell azonban jegyezzük, hogy hasonló trendet csak bizonyos országokra (pl. Nagy-Britannia, Csehország), és nem általános összefüggésként állapít meg Simonovits András (Simonovits 2003: 55, 4.7. táblázat).

18 Ezt sokan politikailag tudatosnak, vállalandónak tartják: „ösztönző hatásként” azt remélik ettől az összefüggéstől, hogy a nyugdíjváromány növekedése a jövedelmek bejelentésére ösztönöz, illetve hogy ellenösztönző hatást fejt ki a bejelentetlen, fekete- és szürkejövedelmek keletkezésére. A vélelmezett hatást ismereteink szerint empirikusan nem igazolták.

során az egyes országokban várható élettartamot egyformának tekinti a különböző szolgálati idejű és keresetű csoportokra, és így hasonlítja össze különféle országok nyugdíjrendszereit. A 13. ábra azt mutatja be, hogy különböző szolgálati idővel rendelkező (35, 45 év), különböző keresetű (az „átlagmunkás” jövedelmének 50, 100, 150, 200%-a) emberek az érvényben levő nyugdíjszabályok és fixnek tekintett reálkamatok mellett hány évnyi keresetüket „halmozták fel” nyugdíjjogosultságukban. Azaz, az adat arra vonatkozó becslésnek tekinthető, hogy hány évnyi keresetüket kapják majd meg a különböző helyzetű emberek nyugdíjasként nyugdíjként.¹⁹

13. ábra: Nettó „nyugdíjvagyon” keresetek szerint (2008)

Forrás: OECD (2012) alapján saját számítások

A virtuális nyugdíjvagyon – azonos életkilátásokat feltételezve – már a magyar nyugdíjrendszerben is magasabb az alacsonyabb jövedelműek körében, mint a magasabb jövedelműek esetében, viszont az OECD-országokkal összehasonlítva még látványosabb a szisztematikus különbség. Míg az OECD-országokban az alacsony keresetűeknek a keresetükhöz mért relatív nyugdíjvagyona egyértelműen magasabb a magyar alacsony keresetűek nyugdíjvagyonánál, addig az átlagmunkásnál magasabb jövedelműek esetében szigorúan felcserélődnek a sorrendek: a saját korábbi

¹⁹ A nyugdíjas évek hossza és a várható életkor közötti összefüggéssel az általunk ismert szakirodalom nem, illetve alig foglalkozik. Eső, Simonovits és Tóth (2011: 61, 2011: 3–32) azt elemzik, hogy a magyar nyugdíjrendszerben mekkora nyugdíj-többlet hozam keletkezik abból, hogy a hosszabb szolgálati idő után később nyugdíjba menők várhatóan tovább is élnek. Az elemzések pusztán az időtartamok szerint keresik az összefüggéseket, a nyugdíjasok státuszát, iskolai végzettségét nem vonják be az elemzésbe. Sejtésünk szerint a jelenség oka ugyanaz, mint amit mi is elemzünk: a szellemi munkakörben dolgozó diplomások kevésbé „használnak el” munkájuk során, tovább dolgoznak – tehát később mennek nyugdíjba –, ám még így is hosszabb ideig élvezik a nyugdíjukat, tekintettel arra, hogy tovább élnek.

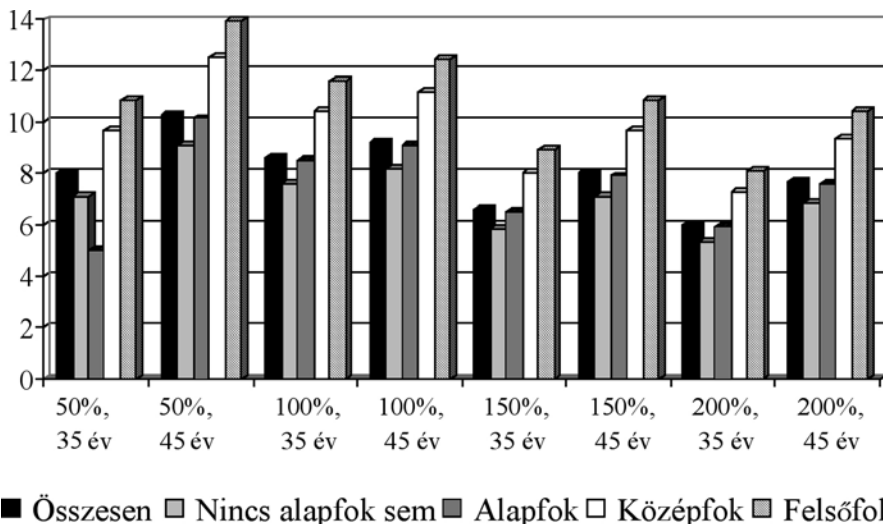
keresetek arányában kifejezett magyar nyugdíjvagyon a nagyobb jövedelműek körében magasabb, mint az OECD-országok megfelelő adata.

A nyugdíjvagyon kiszámításának az az alapja, hogy tudjuk, mekkora az egyes országokban a 65 éves korban várható élettartam, és addig az emberek a helyettesítési rátáknak megfelelő nyugdíjat kell, hogy kapják. Magyarországon belül azonban tudjuk azt, hogy mekkora a 65 éves életkorban várható élettartam a különböző iskolai végzettségű csoportok esetében (Hablicsek – Kovács 2007), tehát egyszerű arányosítással meg tudjuk becsülni azt, hogy a nyugdíjrendszer 2008-ban mekkora, hány évnyi keresetnek megfelelő virtuális nyugdíjvagyont rendelt az egyes kereseti osztályokba tartozó különböző iskolai végzettségű csoportokhoz.

A grafikon a nettó nyugdíjvagyon szélső értékei között több mint kétszeres különbségeket mutat, de egyértelműen jelzi azt, hogy a saját keresetek arányában kimutatott nyugdíjvagyon eltérései lényegesen jobban összefüggenek az iskolázottsággal, azaz a várható élettartammal (azaz azzal, hogy várhatóan ki mennyi ideig fog nyugdíjat kapni), mint azzal, hogy kinek mekkora a keresete.

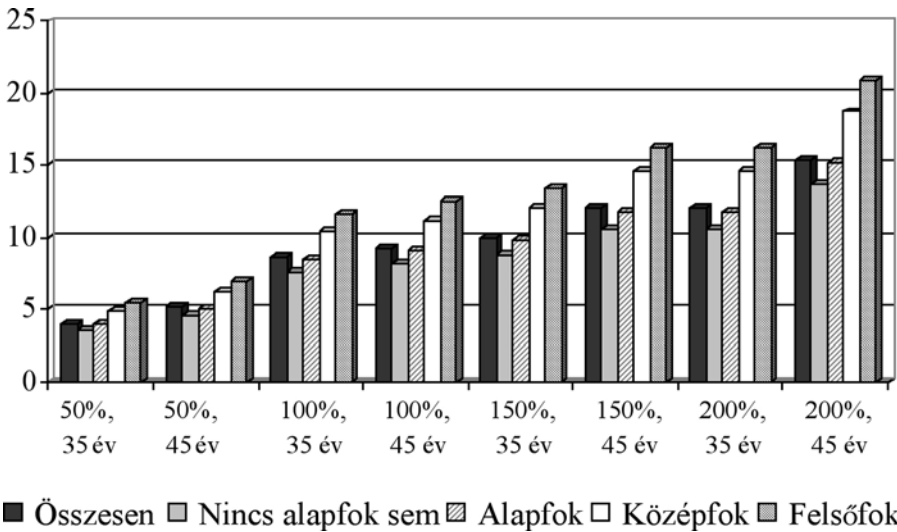
Ha azzal a nem megalapozatlan feltételezéssel élünk, hogy az alacsony keresetűek között meghatározó az alacsony végzettségűek aránya, és a magasabb végzettségűek között a diplomásoké, akkor azt becsülhetjük, hogy a saját kereset arányában kifejezett nyugdíjvagyon a jobb életkilátású magasabb iskolai végzettségűek esetében másfélszerese az alacsonyabb jövedelmű, alacsony keresetűek nyugdíjvagyonának (14. ábra). (Természetesen, mivel itt csak csoportátlagok eltéréseit tudjuk bemutatni, a tényleges különbségek ennél vélelmezhetően jóval nagyobbak.)

14. ábra: Nyugdíjvagyon a saját kereset arányában (2008)

A fentebb bemutatott táblázatokban a nyugdíjak mértékét és a nyugdíjvagyonot a keresetek arányában mutattuk ki. Érdeemes azonban a nyugdíj-egyenlőtlenségeket úgy is szemrevételezni, hogy mekkorák a rendszer által generált virtuális nyugdíjvagyon egyenlőtlenségei egy fix összeg, az átlagmunkás éves keresete arányában (15. ábra).

15. ábra: Nyugdíjvagyon az átlagmunkás éves keresetének arányában (2008)

Forrás: OECD (2012); Hablicsek – Kovács (2007) alapján saját számítások

Ez a diagram már több mint hatszoros különbségeket mutat ki a különböző keresetű és iskolázottságú csoportok között abban, hogy a nyugdíjrendszer mekkora virtuális vagyonnal ruházza fel őket nyugdíjba vonulásukkor. A csoportátlagok közötti hatszoros eltérés mögött azonban itt is lényegesen nagyobbak lehetnek a tisztán a jövedelem alapján kimutatható eltérések.

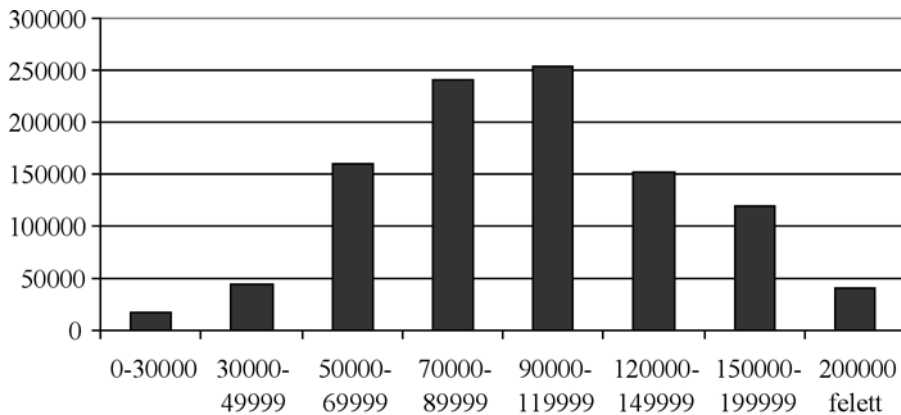
Hipotézis a paradoxon feloldására: hogyan lehetnek egyszerre igen nagyok az egyéni különbségek úgy, hogy közben kicsi az időskorúak jövedelmi egyenlőtlensége?

Fenti elemzéseink azt a paradoxont mutatták be, hogy miközben az időskori jövedelmi egyenlőtlenségek markánsan kicsik, aközben az iskolai végzettség szerinti egyéni nyugdíjváromány különbségei igen nagyok. Hogy miközben a spekulatíván kalkulált nettó nyugdíjak egyenlőtlenségei nem térnek el a keresetek egyenlőtlenségeitől, aközben a nyugdíjak egyenlőtlensége lényegesen kisebb, mint a munkakereseteké. Ez így lehetetlenségnek tűnik.

Némi magyarázatra lehetünk abban, hogy a legrosszabb helyzetű, legalacsonyabb iskolai végzettségű, és így vélelmezhetően a legalacsonyabb keresetűek, különösen a férfiak jelentős arányban nem vesznek igénybe nyugdíjat, mert egyszerűen meghalnak, mielőtt nyugdíjasok lennének, lehetnének. Ez kétségkívül kiiktatja a nyugdíjak lefelé történő egyenlőtlenégi széthúzásának jelentős részét.²⁰ Azonban ez a hatás legfeljebb a paradoxon csak kis részét magyarázza.

A magyarázathoz érdemes egy pillantást vetnünk a nyugdíjak – igen egyenlő – megoszlására. Ha a nyugdíjak mértékének megoszlását nézzük a teljes nyugdíjas állományon belül, akkor meglepően szép, normális eloszlást mutató Gauss-harangok körvonalait nyerjük (16. ábra).

16. ábra: A saját jogú férfi nyugdíjasok létszáma a teljes havi ellátás összege szerint (2011)

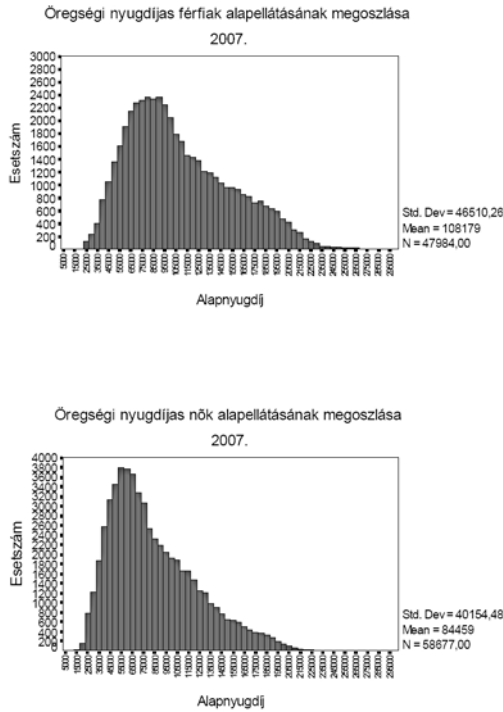

Forrás: KSH STADAT (2012)

Ám ha az egyazon évben nyugdíjba vonultak nyugdíjainak megoszlásait nézzük, akkor sokkal egyenlőtlenebb, a kisebb nyugdíjak felé, „balra eltolt” megoszlást mutatnak a nyugdíjak (17. ábra).

²⁰ Nem szokás felhívni a figyelmet erre, de az általános vélekedéssel szemben ők a nyugdíjrendszer legnagyobb vesztesei: lehet, hogy sokáig voltak munkanélküliek, alacsony bérért dolgoztak, rövid a szolgálati idejük – de nem, vagy alig vettek igénybe nyugdíjat, és így leginkább ők „szponzorálták” a többiek nyugdíját.

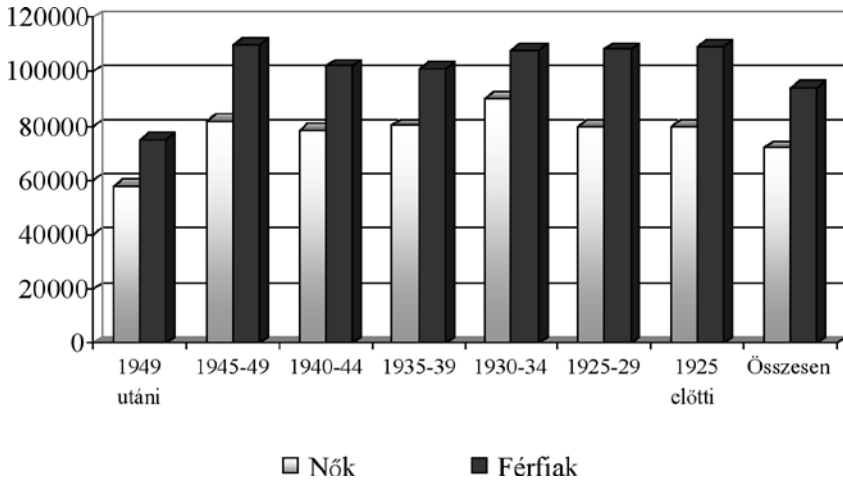
17. ábra: Öregségi nyugdíjasok alapellátásának megoszlása, nemenként (2007)

Forrás: ONYF (2009)

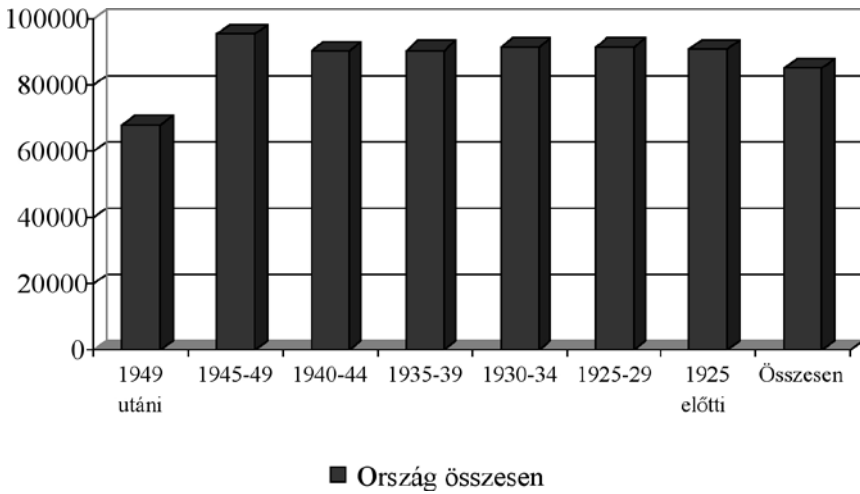
A helyzet még furcsább. Bár a frissen nyugdíjba vonultak adatai néhány évvel korábbiak, mint a teljes nyugdíjasállomány adatai, azonban mégis, a nagyobb egyenlőtlenség mellett is feltűnő az, hogy a harang csúcsain a mediányugdíjak alacsonyabbak a frissen nyugdíjba vonultak, mint a teljes állomány esetében. Mindezt alátámasztja a teljes állomány jövedelmének megoszlása életkor, illetve a nyugdíjazás éve szerint (18., 19. és 20. ábrák).

18. ábra: Nyugdíjak, nyugdíjszerű ellátások összege a születési év szerint, nemenként (2011)

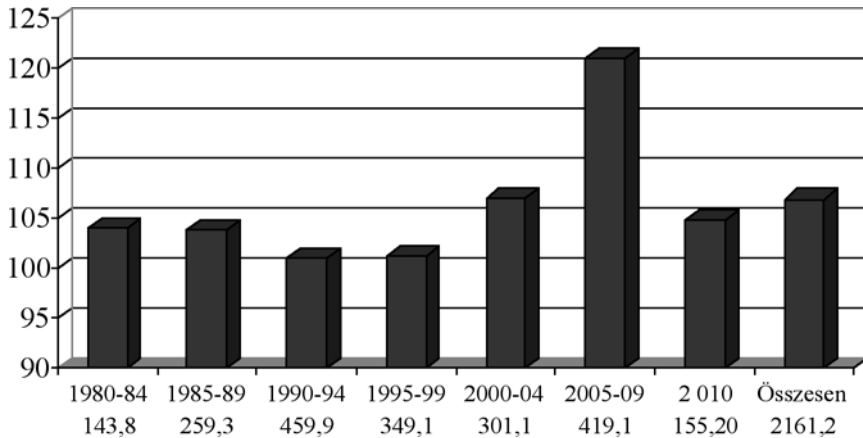
Forrás: KSH STADAT (2012)

19. ábra: Nyugdíjak, nyugdíjszerű ellátások összege születési év szerint (2011)

Forrás: KSH STADAT (2012)

20. ábra: Az átlag nyugdíj összegének időbeli alakulása (1980–2010)

A nyugdíjazás időszaka az adott időszakban nyugdíjazott létszámadatokkal (ezer fő)

Forrás: ONYF (2012)

Ha figyelembe vesszük azt, hogy az elmúlt évtizedekben a nyugdíjrendszer folyamatosan alulindexált volt, hogy tehát a nyugdíjak növekedési üteménél gyorsabb reálbér-növekedés mellett is a frissen nyugdíjba vonulók nyugdíja alacsonyabb (vagy legalábbis nem magasabb), mint a régebben nyugdíjba vonultaké,²¹ akkor közel jutunk a paradoxon feloldásához. A nyugdíjrendszer egyszerűen azért mutat nagyfokú jövedelmi egyenlőséget az időskorú lakosság körében, mert az alacsony jövedelmű és alacsony nyugdíjú képzetlen lakosság vagy meg sem jelenik a nyugdíjrendszerben, vagy igen hamar elhalálozik (nem „húzza szét” lefelé tartósan a nyugdíjak egyenlőtlenségét), a magasabb jövedelmű, magas végzettségű csoportok hosszú ideig élnek, sokáig kapnak egyre romló összegű nyugdíjakat (azaz, az alulindexelés miatt nem húzzák tartósan felfelé a nyugdíjak egyenlőtlenségét).

Mindebből nemcsak az következik, hogy igen jelentős társadalmi egyenlőtlenségek ellenére is „egyenlőnek tűnik” az idősök jövedelemmegoszlása, hanem az is, hogy a nyugdíjakkal mindenki csak elégedetlen lehet. Ki azért, mert nem tudja kellően hosszan élvezni jól megszolgált nyugdíja békés öregkorát (mert korán meghal); ki meg azért, mert hosszú és békés öregkora alatt folyamatosan romló jövedelmi helyzettel kell megküzdenie.

De, visszatérve az eredeti paradoxonunkhoz, amely egyfelől a nyugdíjak igen egyenlő eloszlása, másfelől a nyugdíjaknak az egy főre jutó háztartási jövedelmek

²¹ A 2000 utáni évtizedben, különösen a 2005 után nyugdíjba mentek kiugró adatait a nyugdíj-megállapítási szabályok sajátos változásaiban kell keresnünk – itt most a „jöléti rendszerváltás” népszerűsége hajhászó osztogatásainak elemzésére nem térünk ki részletekben. Amint az az ábrákból látható, a feltűnően magas nyugdíjak a jó időben megválasztott nyugdíjba vonuláshoz, és nem életkorokhoz kapcsolódnak.

egyenlőtlenségét erőteljesen széthúzó természete között feszül, három egyszerre és egymás melletti „igazság” adhat magyarázatot ezen látszólagos ellentmondásra. Ezek a következők:

1. Maga a „matematikai apparátus” állítja elő az ellentmondást azzal, hogy az egy főre kalkulált háztartási jövedelmek szerint a nagyobb, több gyereket eltartó háztartások mindig „szegényebbek”, mint amennyire pl. a fogyasztói egységek alapján számolt mutatók ezt jeleznék.
2. Maga a nyugdíjak egyenlősége is magyarázat a paradoxonra: (aki nyugdíjat kap, és így) amely háztartásban nyugdíjasok vannak, azokat már a nyugdíj maga „felhúzza” az alsó két decilisből.
3. Írásomban a paradoxon feloldásának harmadik lehetőségére igyekeztem felhívni a figyelmet. Eszerint a legszegényebb háztartásokban azért alacsony a nyugdíjaknak a teljes jövedelemhez való hozzájárulása, mert a szegénységben élők, különösen a férfiak, egyszerűen nem kapnak nyugdíjat, vagy nyugdíjas életszakaszuk során igen kevés nyugdíjat kapnak, alacsony a kalkulált „nyugdíjvagyonuk”, így a nyugdíjaik hozzájárulása is a háztartásaik teljes jövedelméhez. Szimplán és egyszerűen azért: mert korán meghalnak.

Konklúzió helyett

Hosszú ideig, a nyugdíjrendszer százhusz éves történetének első száz évében, a nyugdíjrendszer kapcsán fel sem merült az a kérdés, hogy milyen jövedelemelosztási hatásokat tulajdoníthatunk a nyugdíjrendszereknek. A nyugdíjrendszerek működését mindenki elfogadta olyannak, amilyenek azt már egy évszázad óta megszokták, ahogyan azok megbízhatóan „működtek”.

A legitimitás alapja egy demokratikus társadalomban – általában is, de a nyugdíjrendszerre vonatkoztatva különösen hosszú ideig – az az általános meggyőződés volt, hogy a dolgok menete alapvetően igazságos.

Hosszú ideig az igazságosság alapja a platóni igazságfogalom volt. Ez az igazságfogalom közel áll a tudományos igazság fogalmához: helyes lépések során helyes, igaz eredményre lehet jutni. Ezt a folyamatában, lépéseiben igazságos kockázatátvállalást a Bismarck által megalapozott társadalombiztosítás masszívan intézményesítette: mindenki minden rendszeres jövedelméből társadalombiztosítási járulékot fizet – ez az első helyes, igazságos lépéssor. A befizetések eredményeképpen a kockázati, biztosítási esemény bekövetkeztekor (öregség, betegség, rokkantság stb.) a társadalombiztosítás a befizetett járulékok arányában rendszeres jövedelmet biztosít – ez a második igaz, helyes, igazságos lépéssor. A társadalombiztosítás alapvetően valóban általános biztosítás volt: aki járulékot fizetett (mindenki fizet), az ezzel jogosultságot szerzett.

A procedurális igazságosság azonban nem vezet feltétlenül arisztotelészi értelemben vett formai igazságossághoz. Nem kis részben épp a köztársasági eszmények iránti lojalitástól áthatva a polgárok elfogadták a procedurális igazságot, és

– Rosvallon (2007) szavaival – legitimnek tekintették a formális igazságosságok homályban tartását. Nevezetesen azt a problémát, hogy a kockázatok nem egyformák, hogy a kockázati események bekövetkezése nem esik egybe az egyenlő elvű járulékfizetés által megalapozott elvileg egyenlő biztonságokkal. Nem merült fel kérdésként az, hogy ki mennyi ideig fizet, és mennyi ideig kap nyugdíjat – hiszen mindenki egyforma arányban fizetett járulékot a jövedelme után, és egységes szabályok alapján kapott nyugdíjat addig, ameddig élt. Bár a kockázatok mérítségének egyre kifinomultabb, tudományosabb mérlegelési módszerei és eszközei állnak a modern társadalmak rendelkezésére, számos mérlegelést törvény tilt alkalmazni, ha úgy tetszik: törvény írja elő a kockázatok és a járadékok eloszlásának homályban tartását – épp a procedurális igazságosság megőrzése érdekében. (Pl. bizonyos egészségi állapotokra, így a genetikai kockázatokra vonatkozó mérlegelést nemhogy a társadalombiztosítás eljárásaiban tiltják, de a törvényi szabályozások nyomán még a magánbiztosítók sem használhatnak ilyen adatokat a kockázatok mérlegeléséhez.)

Amikor a nyugdíjrendszer legfontosabb közpolitikai válságáról beszélünk, akkor épp ennek az évszázados, evidensnek elkönyvelt igazságosságnak és legitimitásnak az elvesztéséről beszélünk.

A hagyományos, procedurális igazságosság és a legitimitás elolvadását több tényező egymást felerősítő hatásának tudhatjuk be.

Az egyik tényező az, hogy az öregedés tényét és a nyugdíjkiadások és az azok fedezetéül szolgáló elvonási ráták előrejelzéseit regisztrálva az államok, a döntéshozó parlamentek és a döntés-előkészítő döntéseket végrehajtó kormányok pánikba estek. E pánik hatására elkezdték „rángatni” a nyugdíjrendszereket; a magyar politikai elit különösen eminensen kapkodva még a minimális kifutásokat sem figyelembe véve hozott többször is alapvető fordulatot eredményező döntéseket a nyugdíjrendszer működtetéséről. (Képszerűen mondhatjuk azt, hogy ahelyett, hogy a nyugdíjrendszert – annak méreteit és tehetetlenségét figyelembe véve – úgy kormányozták volna, mintha az egy nagy tartályhajó lenne, úgy rángatták, mintha jetski módjára lehetne az irányait változtatni.)

Másrészt, a legitimitást kikezdte a jövedelemszerkezet változása. A gazdasági szerkezet változásainak, így a kisvállalkozások előretörésének hatására ma már a munkajövedelmek, a bérek, tehát a járulékbefizetés alapjait képező jövedelmek messze nem tekinthetők az aktív korú társadalom kizárólagosan elsődleges, piaci jövedelmeinek – azaz, a jövedelmek egy tetemes hányada (alapvetően a különféle osztalék- és tőkejövedelmek) kikerült az igazságosság egyik döntő fundamentumát jelentő „járulékalapokból”.

Bár a járulékalapokból való jövedelemkivonásban a tőkejövedelmek szerepe a meghatározó, nem elhanyagolható a nem legális jövedelemszerzés járulékalapot csökkentő, de talán ennél is súlyosabb problémaként: közmorált romboló hatása.²²

22 A nem bevallott jövedelmek nyugdíjrendszert torzító hatásáról lásd pl.: Augusztinovic – Köllő (2007) kiváló írását.

Egyszerűen nem igaz mára az, hogy mindenki a megszerzett jövedelmei arányában fizetne társadalombiztosítási járulékot, kötelezően befizetendő biztosítási díjat.

Harmadrészt, a reformok és átparaméterezések rángatásai felozlatták a legitim procedurális igazságosság formális, elosztási igazságtalanságokat leplező jótékony homályát. A folyamatok, az átláthatóan és beláthatóan korrekt, helyes, erkölcsös lépések kimért és bölcs egymásra épülése nem teremthetett legitimitást, hiszen nem fizet mindenki – pláne nem minden jövedelme után – járulékot, és az sem biztos, hogy tisztességes jövedelemhez jut a kockázati esemény bekövetkeztekor, az idős kor miatt munkaképtelenné válás esetén. Maradt (volna) azoknak a formális igazságosságoknak a tisztázása, hogy vajon a nyugdíjrendszer jó helyre, igazságosan és méltányosan osztja-e szét forrásait.

Ezek a viták mindmáig elmaradtak, mondhatjuk azt is: el se lettek kezdve, és, ha netán bármi „gyanús jel merült volna fel”, akkor gyorsan el lettek fojtva.

Nem kívánjuk és nem tudjuk e tanulmányban reprodukálni sem az elmúlt évtizedek viharos változásait a nyugdíjrendszerben, sem az azokat megalapozó(?), kísérő viták érvkészleteit és (gyakrabban) ordító demagógiáit.

Pusztán annyit jelezni, hogy a nyugdíjrendszerről szóló politikai szövegek és olykori viták vagy:

- a nyugdíjrendszer morális alapjairól szóltak, és vagy morális értékekre hivatkozva próbáltak eléggé beláthatatlan kimenetelű változásokat elérni (ilyen visszatérő morális érv az „öngondoskodás” nehezen megfeythető tartalma), vagy éppen ellenkezőleg: a folyamatosság mellett (a társadalmi méretű kockázatközösség és szolidaritás, ezen belül a generációk közötti szolidaritás stb. mellett) hoztak fel morális érveket – szintén nem túl sok figyelmet szentelve a jelenkori vagy a várható kimeneteknek,²³ vagy:
- a nyugdíjkérdés jelentőségét akarták tompítani, pl. arra hivatkozva, hogy a nyugdíjrendszerrel nincsenek is komoly bajok, bajok leginkább a foglalkoztatással vannak,²⁴ vagy:
- az olykor felbuzduló „történelmi igazságszolgáltatás” ábrándját követve korrigálták régebben nyugdíjazottak, bizonyos jövedelmi kategóriákba tartozó nyugdíjasok jövedelmeit, vagy:
- igen gyakran minden racionális érvet, pénzügyi feltételt figyelmen kívül hagyva politikai szavazatvásárlási céllal „adakoztak” a nyugdíjasoknak (pl. 13. havi nyugdíjat), vagy:
- éppen az államháztartás nehézségeire hivatkozva kurtítottak bizonyos ellátástípusokat vagy a nyugdíjak összegét;

23 Lásd erről a „nyugdíjreform” kiterjedt irodalmát és az ellenző szociálpolitikusok (pl. Ferge Zsuzsa, Szikra Dorottya, a Szociális Szakmai Szövetség [3SZ]) megnyilatkozásait.

24 Lásd pl.: Augusztinovic (2005), illetve Augusztinovic – Köllő (2007).

- olykor mindezt elvadult dühvel (mostanság éppen a rokkantnyugdíjasok vannak „bűnös járulékcshalóknak” kikiáltva) vagy értelmetlen demagógiába csomagolva (legutóbb „nyugdíjmentésnek” sikerült elnevezni a nyugdíjrendszerben felhalmozott vagyon elköltését és más célokra való felhasználását...), és a nyugdíjrendszerbe való durva beavatkozást is pusztán kommunikációs nehézségnek állították be.

Az öregedési krízis egyik legfontosabb tényezője a nyugdíjrendszerek válsága. És e válság legsúlyosabb jele az, hogy senki nem meri, nem tudja, nem akarja megmondani azt, mihez is akar kezdeni a nyugdíjrendszerrel akkor, amikor a demográfiai, gazdasági, munkaerő-piaci és jövedelemszerkezeti változások hatására nyilvánvalóan újra kellene kalibrálni az időskori jövedelembiztonság alapvető paramétereit és intézményi mechanizmusait.

Mára már ennél sokkal súlyosabb a válság. Nemcsak azt nem lehet tudni, hogy ki mit akar kezdeni a nyugdíjrendszerrel, hanem azt is nehéz rekonstruálni, hogy az eddigiekben mi történt a nyugdíjrendszerrel: hogy mára kinek milyen szintű biztonságot teremt, milyen feltételekkel.

Mi magunk is legfeljebb sejtéseket, hipotéziseket tudunk felvetni ezzel kapcsolatban.

Amit biztosan tudhatunk, az az, hogy a bizonytalanul és kiszámíthatatlanul változó és növekvő egyenlőtlenségek magát a bizonytalanságot és a kiszámíthatatlanságot erősítik fel.

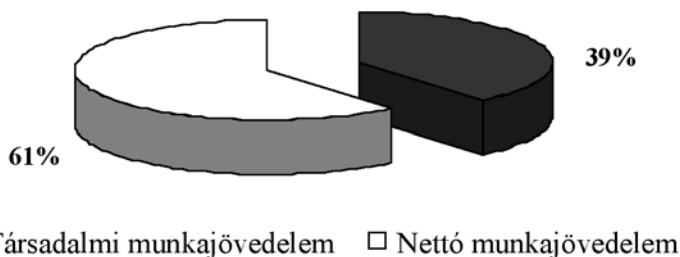
Jó okunk van aggódni nemcsak saját öregségünk, hanem civilizációnk és társadalmaink öregedésének kiszámíthatatlan bizonytalanságai okán is.

Ami a nyugdíjon túl van...

A KSH már idézett jövedelemfelvétele szerint a magyar háztartások jövedelmén belül igen magas, csaknem 40% a különféle szociális jövedelmeknek az aránya – ami ugyanazt jelenti, mint ha azt mondanánk, hogy a nemzetközi mércével alacsony foglalkoztatási szint és alacsony bérek mellett az átlagosnál kisebb a munkajövedelmek aránya (21. ábra).²⁵

25 KSH – A háztartások jövedelmei (2011), http://portal.ksh.hu/docs/hun/xtabla/jovhelyzet/tabljh10_01a.html alapján.

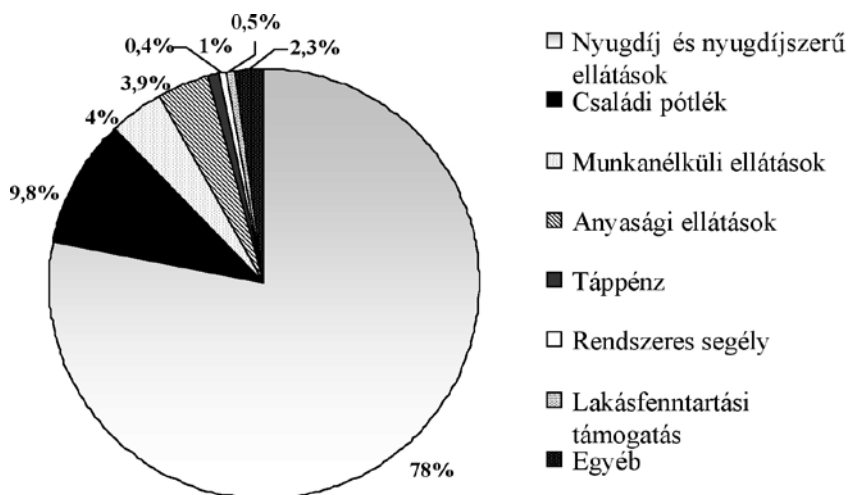
21. ábra: A háztartások egy főre jutó éves 940 ezer forint átlagjövedelmének megoszlása

Forrás: KSH (2010) alapján saját számítás

E magas társadalmi jövedelmi szinten belül viszont a nyugdíjak jelentik a szóban forgó jövedelmek négyötödét, a többi társadalmi jövedelmi forrás aránya, jelentősege nemhogy kisebb, de csaknem elenyésző a nyugdíjakhoz képest (22. ábra).²⁶

22. ábra: A háztartások átlagosan 366 ezer forint társadalmi jövedelmének megoszlása jövedelemtípus szerint (2010)

Forrás: KSH (2010) alapján saját számítás

Azaz a teljes jövedelmi szerkezeten belül – a táppénzt és a gyedet is bekalkulálva – kevesebb mint a 40% 20%-a, azaz kevesebb mint 8% az a társadalmi jövedelem, amely nem biztosítási elv, hanem valamilyen szociális elv szerint jut el a háztartásokhoz, és ezen belül is kevesebb mint 1% a kimondottan szegénységet egyhító támogatások aránya.

Ha a nyugdíj az egy főre jutó háztartási jövedelmi egyenlőtlenségeket nemhogy

26 KSH – A háztartások jövedelmei (2011), http://portal.ksh.hu/docs/hun/xtabla/jovhelyzet/tabljh10_01a.html alapján.

nem csökkenti, hanem inkább növeli, akkor ennek a 8%-nyi jövedelemnek kellene a szegénységet megelőző és korrigáló jövedelemkiegyenlítési hatásokat elérnie – ami matematikailag is értelmetlen, lehetetlen.

Ha bárki úgy vélné, hogy ma Magyarországon az elfogadhatónál nagyobb probléma a szegénység, ha bárki a jövedelemeloszlás aránytalanságain változtatni akar, akkor kevés elvi lehetőség merül fel megoldási irányként. Lehet növelni általában a társadalmi jövedelmek, és ezen belül annak a 8%-nak az arányát – de ez növekvő jövedelemelvonással és állami újraelosztással jár. (Ezen belül is pl. lehet növelni a korán „megöregedő” és elhalálozó, képzetlen középkorú férfiak foglalkoztatáspolitikai jellegű, a munkához jutásukat vagy a munkában maradásukat támogató ráfordítások arányát.)

Lehet a társadalmi jövedelmek belső arányain változtatni, csökkenteni a nyugdíjkiadásokat, és ezen az áron növelni a jövedelmi egyenlőtlenségeket hathatósabban korrigáló szociális ellátások költségvetési kereteit. Ennek bizonyosan feltétele lenne az önkéntes, hosszú távú, a későbbi nyugdíjakat kiegészítő megtakarítások arányának a növelése, vagyis olyan megoldások megtalálása, amelyek nem rontják jelentősen az időskori jövedelmi biztonság szintjét.

Lehet megpróbálni elérni azt, hogy maguk a nyugdíjak hathatósabban járuljanak hozzá a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez. Ehhez részben az alacsonyabb jövedelmű és alacsonyabb szolgálati idővel rendelkezők induló nyugdíját, helyettesítési rátáját – az OECD-országok gyakorlatát követve – feljebb kellene húzni.

Soha senki nem elemezte ezt, de megeshet, hogy mindez a halálozásban mutatkozó tarthatatlan egyenlőtlenségek enyhítéséhez is hozzájárulna. Nem kizárt ugyanis az, hogy szegénységben – még az időskori szegénységben is – az emberek hamarabb meghalnak.

ABSTRACT: 2012 was the International Year of Ageing, and on this occasion several sociological and social policy studies were published on the issue of ageing, with special regards to the two major public schemes on ageing, pension systems and Long-Term Care. In Hungary ageing did not become a leading issue, neither in social science, nor in wider public discourse – even if pension reform was a highly important policy topic in the past decade. This study attempts to analyze and evaluate the effects of the Hungarian pension scheme on the income distribution, taking into account some important international data, as well. As a methodological innovation this study considers the effects of mortality and life expectancy on pension distribution, and concludes that if these are taken into account pensions contribute to widen income inequalities among households - in contrast to usual opinions.

Irodalom

- Augusztinovics M. – Köllő J. (2007): Munkapiaci pálya és nyugdíj, 1970–2020. *Közgazdasági Szemle, június* (<http://epa.oszk.hu/00000/00017/00138/pdf/2augusztinovics-kollo.pdf>), Letöltés időpontja: 2011. október 10.
- Augusztinovics M. (2005): Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíj. *Közgazdasági Szemle*, 52(5): 429–447.
- Barr, N. – Diamond, P. (2009): Reforming Pensions: Principles, Analytical Errors and Policy Directions. *International Social Security Review*, 62(2): 5–29.
- Barr, N. – Diamond, P. (2010): *Pension Reform: A Short Guide*. New York and Oxford: OUP.
- Barr, N. (2010): Adequate and Sustainable Pensions: What Reform Directions? Consultation Conference on the Green Paper on Pensions, Brussels, 29 October 2010.
- Corsini, V. (2010): Population and Social Conditions. Luxemburg: Eurostat.
- Eső, P. – Simonovits, A. – Tóth, J. (2011): Designing Benefit Rules for Flexible Retirement: Welfare and Redistribution. *Acta Oeconomica*, 61(1): 3–32.
- Gábos A. – Szivós P. (2010): Jövedelmi szegénység Magyarországon 2007 és 2009 között. In TÁRKI: *Jövedelem egyenlőtlenség és szegénység Magyarországon 2009*. Társadalmi Háztartás Monitor, 1. kötet. Budapest: TÁRKI.
- Hablicsek L. – Kovács K. (2007): *Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005*. Budapest: KSH Népeségtudományi Intézet, Kutatási Jelentések, 84.
- Harrop, A. (2011): Widening Health Inequalities Signal Trouble Ahead. <http://www.nextleft.org/2011/11/widening-health-inequalities-signal.html>. Letöltés időpontja: 2012. június 16.
- KSH (2011): A háztartások jövedelmei, 2011. http://portal.ksh.hu/docs/hun/xtabla/jovhelyzet/tabljh10_01a.html, Letöltés időpontja: 2012. január 25.
- KSH (2011): A háztartások jövedelmei. Budapest: KSH.
- Lanzieri, G. (2011): The Graying of the Baby-boomers – A Century-long View of Ageing European Populations. Luxemburg: Eurostat.
- LSE (2013): The biggest injustice in modern society is not economic inequality, but inequality of life expectancy. <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/03/02/inequality-life-expectancy-uk-goran-therborn/>, Letöltés időpontja: 2013. január 25.
- Medgyesi M. – Tóth I. Gy. (2010): Jövedelemeloszlás: Magyarország Európai Unióss összehasonlításban. In TÁRKI: *Jövedelem egyenlőtlenség és szegénység Magyarországon 2009*. Társadalmi Háztartás Monitor, 1. kötet. Budapest: TÁRKI.
- OECD (2008): Growing Inequal?, Income Distribution and Poverty in OECD Countries. Paris: OECD. www.oecd.org/els/social/inequality, Letöltés időpontja: 2012. január 25.
- OECD (2011): Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising. Paris: OECD.
- OECD (2011): Society at a Glance. 2011. <http://www.oecd.org/social/societyataglance.htm>. Letöltés időpontja: 2012. január 25.

- OECD (2012): Pensions at a Glance: Pension Calculator. 2012. http://www.oecd.org/document/12/0,3746,en_2649_34757_43024076_1_1_1_1,00.html. Letöltés időpontja: 2012. augusztus 10.
- Office of National Statistics (UK) (2012): Average Age of Retirement Rises as People Work Longer. News Release, 16 February. http://www.ons.gov.uk/ons/dcp29904_256641.pdf; <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/mro/news-release/average-age-of-retirement-rises-as-people-work-longer/pension-trends.html>. Letöltés időpontja: 2012. augusztus 10.
- ONYF (2009): Öregségi nyugdíjasok bruttó kereseteinek vizsgálata, 2006–2007.
- Rosanvallon, P. (2007): *Civil társadalom, demokrácia, politikum. Történelmek és elméletek*. Ford.: Lakatos Á. Budapest: Napvilág Kiadó. [Az eredeti szöveg: P. Rosanvallon: *La Nouvelle Question sociale*. Repenser l'État-providence. Paris, Édition de Seuil, 1996.]
- Rosnick, D. – Baker, D. (2012): *The Impact on Inequality of Raising the Social Security Retirement Age*. Washington: Center for Economic and Policy Research. <http://www.cepr.net/documents/publications/ss-2012-04.pdf>. Letöltés időpontja: 2012. augusztus 10.
- Simonovits A. (2002): *Nyugdíjrendszerek: tények és modellek*. Budapest: Typotex.
- Thane, P. (2012): Demographic futures: Addressing Inequality and Diversity Among Older People FBA. <http://www.britac.ac.uk/news/news.cfm/newsid/767>. Letöltés időpontja: 2012. augusztus 10.
- Tóth I. Gy. (2010): Jövedelemeloszlás 2007–2009 között. In TÁRKI: *Jövedelem egyenlőtlenség és szegénység Magyarországon 2009*. Táarki Háztartás Monitor, 1. kötet. Budapest: TÁRKI.
- Walker, A. - Maltby, T. (2012): Active Ageing: A Strategic Policy Solution to Demographic Ageing in the European Union. *International Journal of Social Welfare*, Special Issue: Balancing protection and productivity: International perspectives on social policies for older people. 21(1): 117–130.
- Walker, A. (ed.) (2005): *Growing Older in Europe*. Maidenhead: Open University Press/McGraw Hill.
- Walker, A. (ed.) (2006): *Understanding Quality of Life in Old Age*. Buckingham: Open.
- World Bank (1994): *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*. New York: Oxford University Press.
- www.onyf.hu/index.php?module=news&action=getfile&fid=4877&rand=75d17e657d3885aec55eda742f026732, Letöltés időpontja: 2012. január 25.